

บทที่ ๔

วิเคราะห์เบญจธรรมในพุทธปรัชญาเชิงสุนทรียะ

ในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เรื่องความงามกับพุทธปรัชญาเถรวาท เบญจธรรมกับความเป็นสุนทรียะ วิเคราะห์คุณค่าที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตนตามเบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทในเชิงสุนทรียะ และองค์ประกอบของเบญจธรรมกับเกณฑ์การตัดสินความงาม พร้อมทั้งการสรุปผลที่ได้จากการวิเคราะห์ ดังมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ ความงามกับพุทธปรัชญาเถรวาท

สำหรับกรณีคำว่า “งาม” ในพุทธศาสนาที่เป็นไวพจน์กับคำว่า “ดี” เป็นสิ่งที่สังคมสงฆ์สามารถรับมาเป็นประโยชน์ได้ ในส่วนนี้ หากมีข้อหมิ่นเหม่ในการตัดสินว่า สิ่งใดเป็นสิ่งที่งามแท้หรือหรืองามเทียม อันหมายถึง “งาม” ในเรื่องที่เป็นการกระตุ้นกิเลสหรือ “งาม” ในเรื่องที่เป็นการส่งเสริมปัญญา เราอาจใช้วิธีการตัดสินคุณค่าในทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการตรวจสอบคุณค่าความงามนั้นๆ ได้ คือเรื่องของคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๓

การศึกษาสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญานั้น ประเด็นเรื่อง ความงาม จะต้องถูกยกขึ้นมาแน่นอน เพราะเมื่อศึกษาพุทธดำรัสแล้วจะพบเรื่องความงามที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่างๆ นั้น มีความขัดแย้งกัน เนื่องจากในบางตอนนั้น พระพุทธองค์ทรงชื่นชมความงามของบุคคลหรือธรรม ขณะที่บางครั้ง พระพุทธองค์จะทรงตำหนิเรื่องการยึดติดความงาม ความขัดแย้งเหล่านี้น่าสนใจให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า ไม่ใช่ความขัดแย้งแต่ประการใด เพราะการกล่าวเช่นนั้น เป็นลักษณะของการกล่าวต่างกรรมต่างวาระ ซึ่งความงามที่กล่าวย่อมมีคุณและโทษที่แตกต่างกันตามแต่ละสถานการณ์หรือบุคคลในสถานะต่างๆ กัน^๑

ในพุทธสุนทรียะได้กล่าวไว้ในลักษณะเดียวกันนี้ ซึ่งสะท้อนออกมาในถ้อยคำที่เราคุ้นหูว่า “ความดีงาม” นอกจากนี้คำว่า “ความงาม” ยังถูกใช้ในการบอกถึงสรรพคุณแห่งพุทธศาสนาด้วย เช่น ธรรมะของพระพุทธองค์นั้น งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง และงามในที่สุด เป็นสิ่งที่สมบูรณ์ เป็นสังฆธรรมที่แท้ มีอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง จะเห็นได้ว่า คำว่างาม ได้ถูกนำมาใช้เป็นไวพจน์กับคำว่า “ดี” และใช้ในความหมายเชิงปฏิฐาน (Positive) เคียงคู่กันไปเสมอในพุทธศาสนา จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า ทั้งสองคำนี้มีความหมายที่ค่อนข้างจะใกล้เคียงกันมาก และเป็นลักษณะของคำที่ใช้เพื่อส่งเสริมคุณสมบัติความสอดคล้องของคำทั้งสองในทรรศนะทางพุทธสุนทรียศาสตร์ ความดี ความงาม และความจริง ย่อมอิงอาศัยและส่งผลซึ่งกันและกัน เพราะความงามที่แท้จริง ต้องเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยความดี และส่งเสริมให้เข้าถึงความจริง ซึ่งความจริงในทางพระพุทธศาสนานี้คืออริยสัจ ๔ ประการอันเป็นความจริงแท้ของพระอริยะ คือผู้ปรารถนาหรือหลุดพ้นจากห้วงทุกข์

^๑ พระมหาอดุม ปัญญาโภ (อรรถศาสตร์ศรี), “การศึกษาวิเคราะห์พุทธศิลป์เชิงพุทธ สุนทรียศาสตร์ : ศึกษากรณีพระพุทธรูปสมัยอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๓๕.

ส่วนความจริงโดยทั่วไปตามกระแสของชาวโลก แม้ความงาม ความดี ความจริง ก็ต้องอิงอาศัยกันเพื่อการเข้าถึงความจริงที่สุดนั่นเอง

ฉะนั้น ประเด็นเกี่ยวกับความงาม ความดี ความจริงนี้ อาจกล่าวโดย ๒ นัยยะ คือนัยยะที่เกี่ยวข้องหรือเกี่ยวเนื่องกับสังคมทั่วไป ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันตามสภาพสังคม โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ เช่น ศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง จะได้รับการตีค่าว่า สวยงามหรือไม่นั้น ต้องประกอบไปด้วยว่า ศิลปะนั้นๆ ส่งเสริมหรือมีวัตถุประสงค์เพื่อสิ่งใด และส่งเสริมให้ผู้รับรู้หรือเสพศิลปะเข้าถึงความจริงหรือไม่ หากศิลปะนั้น ไม่ได้ส่งเสริมคุณธรรม หรือเป็นสิ่งยั่วยุกละเล ให้เกิดการกระทำผิดศีลธรรม ศิลปะนั้นๆ ย่อมไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นศิลปะที่ดี หรือเป็นความงามในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งในบางครั้ง อาจมีการแปรเปลี่ยนไปตามสภาพสังคมว่า สิ่งใดเหมาะสมหรือไม่เหมาะสมตามสังคมนั้นๆ ส่วนความงาม ซึ่งเป็นความงามของธรรม อันเป็นนิรันดร์ กล่าวคือ ความจริงอันสูงสุดนั้น มีลักษณะเป็นวัตรวิสัย คือ ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพจิตใจ หรือสังคม ยังคงเป็นอยู่อย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงอันสูงสุด ไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด ความจริงนั้นๆ ก็ยังคงอยู่

อย่างไรก็ดีเมื่อก้าวถึงความงามอันเป็นธรรมหรือเป็นลักษณะของธรรมอันเป็นความจริงสูงสุดแล้ว ก็มีลักษณะเป็นวัตรวิสัย แต่ในทฤษฎีทางพุทธปรัชญาแล้ว มีลักษณะประกอบไปด้วยเหตุและผล โดยมีความเปลี่ยนแปลงตามเหตุตามปัจจัย ซึ่งถือเป็นลักษณะและคำอธิบายที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้อย่างละเอียดแล้วทั้งในหลักปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจ ๔

ความงามที่ปรากฏหรือการกล่าวถึงความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์จึงหมายถึง ความงามที่มี ๒ ลักษณะใหญ่ ๒ ประการคือ ความงามอันเป็นระดับโลกียะ คือสุนทรียศาสตร์ หรือศิลปะที่รับเอาศิลปะแบบชมพูทวีป หรืออินเดียและได้สอดแทรกแนวคิดบางประการทางพระพุทธศาสนาลงไป มีลักษณะเป็น สัมพัทธนิยม หรือประสบการณ์ใหม่ ส่วนอีกประการหนึ่งนั้นเป็นความงามระดับโลกุตระ มีลักษณะความงามเป็นวัตรวิสัยตามแนวพุทธปรัชญา

๔.๑.๑ ลักษณะมิติความงามในพุทธปรัชญาเถรวาท

ในมิติความงามนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอในสองด้านที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของบุคคลทั่วไป จะนำเสนอให้เห็นทั้งในทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป เพราะคนเราอยู่ในสังคมและการปฏิบัติตนในสังคมเป็นสิ่งสำคัญมากในการอยู่ร่วมกัน และจะแสดงให้เห็นว่า มีความงามอย่างไรบ้าง ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้ สาระสำคัญในคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ เรื่องทุกข์และการดับทุกข์ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ศูนย์กลางความคิดและคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ของชีวิต ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเรื่องสุนทรียศาสตร์ไว้โดยตรง แต่อย่างไรก็ตาม ในคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งได้มีการรวบรวมบันทึกไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ก็ได้มีการกล่าวถึง “ความงาม” ไว้ในหลายลักษณะ พอที่จะนำมาพิจารณาตามแนวของสุนทรียศาสตร์ได้ในระดับหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ในอรรถกถาขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อติวุตตกอรรถกถา ได้กล่าวถึงความงามของหญิงไว้ว่าหญิงงามที่ได้ชื่อว่า ชนบทกัลยาณี เพราะงามเยี่ยงปราศจากโทษแห่งร่างกาย ๖ ประการ คือ ไม่สูงเกินไป, ไม่ต่ำเกินไป, ไม่ผอมเกินไป, ไม่อ้วนเกินไป, ไม่ดำเกินไป, ไม่ขาวเกินไป, ยิ่งกว่าผิวมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวเทวดา และประกอบด้วยความงาม ๕ ประการคือ ผิวงาม, เนื้องาม, เอ็นงาม, กระดูกงาม,

วัยงาม^๒ ในอรรถกถาธรรมบทมีกล่าวถึงความงามของหญิงไว้คล้ายกัน ๕ อย่างคือ ผม งาม, เนื้องาม, กระดูงาม, ผิวงาม, วัยงาม^๓

ได้ปรากฏคำศัพท์ที่ใช้แสดงถึงคุณค่าทางสุนทรียะหลายคำด้วยกัน แม้ว่าคำเหล่านี้จะแตกต่างกันโดยพยัญชนะ แต่ก็อาจถือได้ว่าเป็นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันและสามารถรวมลงในคำว่า “ความงาม” ได้ จากพระพุทฺธพจน์และอรรถกถาเกี่ยวกับความงามเท่าที่กล่าวมาทั้งหมดในตอนต้นแสดงให้เห็นว่าพระพุทฺธศาสนากล่าวถึงความงามใน ๒ มิติ คือ ความงามในมิติทางโลก และความงามในมิติทางธรรม โดยที่ความงามใน ๒ มิตินี้ มีความหมายและวัตถุประสงค์แตกต่างกัน ความงามในมิติทางธรรมตามพระพุทฺธพจน์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทฺธศาสนาถือว่า “ความงาม” เป็นลักษณะสำคัญของธรรมหรือความจริงแต่คำว่า “งาม” ในความหมายทางธรรมนั้นต่างจากความหมายในทางโลก หรือที่ชาวโลกเข้าใจกันกล่าวคือ “ความงาม” ของธรรมนั้นไม่ใช่ลักษณะทางอารมณ์ หรือความรู้สึก เช่น สวย ไม่สวย แต่หมายถึงลักษณะทาง “คุณค่า” คือ อนุเคราะห์ประโยชน์เกื้อกูลสุขที่ธรรมให้แก่มนุษย์ คุณค่าทั้ง ๔ ลักษณะนี้ บางครั้งพระพุทฺธองค์ก็ตรัสรวมด้วยคำว่า “ประโยชน์” คำเดียว ดังพระพุทฺธพจน์ในอภยราชกุมารสูตร ใจความว่า “วาจาที่จริง มีประโยชน์ เป็นที่ชอบใจ หรือไม่ชอบใจของคนทรงรู้เวลาที่จะตรัส”^๔ ซึ่งมีความหมายว่าสิ่งที่ทรงสอนนั้นทรงเน้นที่จริงและมีประโยชน์ โดยไม่ทรงถือเอาความรู้สึกของคน คือความชอบหรือไม่ชอบเป็นสำคัญ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมด้วย และคำว่า “ประโยชน์” ในพระพุทฺธศาสนาหมายถึงประโยชน์ ๓ คือ ทิฐุธรรมมีกัตถประโยชน์ ปัจจุบันได้แก่ ประโยชน์ทางวัตถุ สัมปรายกัตถประโยชน์ภายในภพหน้า ได้แก่ ประโยชน์ทางจิตใจ หรือศีลธรรมคุณธรรม และปรมาตถประโยชน์สูงสุด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสจนถึงนิพพาน ความหมายโดยรวมของคำว่า “ประโยชน์” ในพระพุทฺธศาสนา คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตที่เรียกว่า “วิมุตติ” นับแต่การหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตชั้นหยาบๆ ไปจนถึงหลุดพ้นจากทุกข์ของชีวิตชั้นละเอียดคือกิเลส ฉะนั้นในบางครั้งพระพุทฺธองค์ตรัสถึงลักษณะเชิงคุณค่าของพระพุทฺธศาสนาหรือธรรมะแบบรวบยอดว่า “ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส”^๕ “รส” จึงเป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้หมายถึงลักษณะเชิงคุณค่าในพระพุทฺธศาสนา และมีความหมายในลักษณะเดียวกันกับคำว่า “กัลยาณะ” ที่แปลว่า ความงาม สรุปได้ว่า คำที่พระพุทฺธศาสนาใช้บ่งบอกถึงลักษณะเชิงคุณค่าของธรรมหรือความจริงในพระพุทฺธศาสนาที่เรียกว่า “ความงาม” (กัลยาณะ) นั้นคือ คำว่า อนุกัมปะ (อนุเคราะห์) อตถะ (ประโยชน์) หิตะ (เกื้อกูล) สุขะ (ความสุข) วิมุตติ (ความหลุดพ้น) รสสะ (รส) และคำว่า “รส” นั้นบางครั้งก็ใช้อย่างครบชุดหรือทุกระดับ ของธรรมในพระพุทฺธศาสนา คือ อตถรส ธรรมรส วิมุตติรส^๖ โดยอตถรส หมายถึงผลของการปฏิบัติธรรม ธรรมรส หมายถึงมรรคหรือวิธีการปฏิบัติธรรม วิมุตติรสหมายถึงผลขั้นสูงสุดหรือรวบยอด

^๒ ชุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๔๔/๒๙๐.

^๓ ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๗๗.

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๑.

^๕ อง.อภฺฐ. (ไทย) ๒๓/๑๐๙/๒๐๕.

^๖ อง.เอก. (ไทย) ๒๐/๒๐๕/๔๘.

ความแตกต่างในการนำศัพท์เหล่านี้ไปใช้ขึ้นอยู่กับไวยากรณ์ทางภาษาและบริบทต่างๆ ในประโยคแนวคิดเรื่องความงามในคำสอนของพุทธปรัชญา-เถรวาทสามารถแยกพิจารณาได้ ๒ ประเด็น คือ ความงามในมิติทางโลก และความงามในมิติทางธรรม ดังนี้

๔.๑.๑.๑ ความงามในมิติทางโลก

ได้แก่ความงามที่ชาวโลกพูดถึงหรือเข้าใจกันทั่วไป พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวถึงความงามในทางโลกไว้พอสมควร เช่น กล่าวถึงความงามของคน ความงามของช้างมงคล ความงามของม้า ความงามของผ้ากาสี และ ความงามของป่า เป็นต้น การกล่าวถึงความงามของสิ่งต่างๆ ข้างต้นนี้เป็นการยืนยันว่า พุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้มองข้ามความงามทางโลก แต่การกล่าวถึงความงามเหล่านี้เป็นการกล่าวไปตามภาษาชาวโลก ดังพุทธพจน์ในปฏฐาปาทสูตรว่า

“...เหล่านี้แล เป็นโลกสมัญญา (ชื่อตามโลก) โลกนิรุตติ (ภาษาชาวโลก) โลกโวหาร (โวหารของชาวโลก) โลกบัญญัติ ที่ตถาคตกล่าวมิได้เกี่ยวข้อง (เป็นแต่ยืมมาพูด ถ้าว่าทางปรมัตถ์ไม่มีเกี่ยว)” พุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า ความงามที่ชาวโลกพูดถึงกันนี้ ถือเป็นหนึ่งในสิ่งของความเห็นหรือความเข้าใจที่คนทั่วไปมักจะกำหนดคิด และเข้าใจคลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริง (วิปلاส) ดังพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิณฺณวิปลาส (ความสำคัญ คิด เห็นคลาดเคลื่อน) มี ๔ ประการนี้ ๔ ประการคืออะไรบ้าง คือสัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิณฺณวิปลาส ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑ ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุข ๑ ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา ๑ ในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม ๑ นี้แล สัญญาวิปลาส จิตวิปลาส ทิณฺณวิปลาส ๔ ประการ...”

ความงามในมิติทางโลกเกิดขึ้นได้อย่างไร? พระพุทธพจน์ในนสันตสูตร แสดงไว้ว่า

“...อารมณ์อันงามทั้งหลายในโลกไม่ใช่กาม ความกำหนดที่พร้อมไปด้วยความดำริเป็นกามของบุรุษอารมณ์อันงามทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในโลกอย่างนั้นแหละ...” และมีคำอธิบายใน ขุททกนิกายจูฬนิเทศว่า

“...ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งตัณหา ชื่อว่ากาม เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เหล่านี้เรียกว่า วัตถุกาม”

ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์และอรรถาธิบายข้างต้น แสดงว่า วัตถุซึ่งหมายรวมถึงทั้งคน สัตว์ และสิ่งของทั้งหลาย มีคุณสมบัติคืออำนาจที่ก่อให้เกิดความรู้สึกต้องการขึ้นในจิตใจของคนที่เกี่ยวข้องกับมัน พุทธปรัชญาเถรวาทจึงเรียกวัตถุเหล่านั้นว่า “วัตถุกาม” ซึ่งหมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่มีอำนาจให้เกิดความต้องการ อำนาจหรือคุณสมบัติดังกล่าวนี้ เป็นวัตถุวิสัย ไม่ว่าคนจะรู้สึกถึงหรือไม่ คุณสมบัติเหล่านี้ก็มีอยู่ คือตั้งอยู่ในโลกตามธรรมชาติของมันเอง แต่คนที่เกิดความรู้สึกปรารถนา เกิดความรู้สึกต้องการในวัตถุเหล่านั้น ก็คือคนที่มีความใคร่ ความกำหนด ความมัวเมา ในวัตถุเหล่านั้น ความใคร่ความกำหนด ความมัวเมา เป็นต้น เหล่านี้ คือสิ่งที่พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกรวมๆ ว่า กิเลส ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิเลสเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความงามในมิติทางโลกเกิดขึ้น ความงามไม่ใช่คุณสมบัติของวัตถุ แต่วัตถุมีคุณสมบัติบางอย่างที่ทำให้คนมีกิเลสเกิดความ รู้สึกว่างาม ความงามเป็นผลของจิตที่คิดไปตามอำนาจของกิเลส ความงามของวัตถุหรือความ

งามในมิติทางโลกจึงเป็นจิตวิสัย คือเป็นสิ่งที่จิตคิดขึ้นเอง ไม่มีความเป็นจริงในตัวเองเพราะหากความงามของวัตถุเป็นวัตถุวิสัย ทุกคนก็ต้องมองเห็นวัตถุว่างามเหมือนกันหมดทั้งคนที่มีกิเลสและคนที่ไม่มีกิเลสในประเด็นของความงามในมิติทางโลกนี้

สรุปได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า ความงามเป็นผลของจิตที่คิดไปตามอำนาจของกิเลส ความงามของวัตถุหรือความงามในมิติทางโลกจึงเป็นจิตวิสัย

๔.๑.๑.๒ ความงามในมิติทางธรรม

ความงามในมิติทางธรรมนี้นับได้ว่าเป็นลักษณะพิเศษในแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ ของพุทธปรัชญาเถรวาทที่แตกต่างอย่างชัดเจนกับแนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ของตะวันตก พระพุทธพจน์ในสุตตสูตรแสดงไว้ว่า

“...พระสุคตนั้นแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริบูรณ์บริสุทธิสิ้นเชิง นี่คือนิยพระสุคต ภิคุชทั้งหลายเมื่อพระสุคตก็ดี วินัยพระสุคตก็ดี นี่ยังประดิษฐานอยู่ในโลก อันนั้นเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนมาก เพื่อความสุขของคนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เป็นความเจริญ เป็นผลดี เป็นความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...”

“ความงาม” ตามนัยของพระพุทธพจน์นี้มุ่งถึงความงามในมิติทางธรรม คือความงามอันเป็นผลจากการปฏิบัติธรรม หรือการมีคุณธรรมอรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก ได้ขยายความ ความหมายของคำว่า “งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด” ไว้หลายนัยดังนี้

นัยที่ ๑ งามในเบื้องต้นด้วยบทที่หนึ่งของธรรมงาม ในท่ามกลางด้วยบทที่สองของธรรมงาม ในที่สุดด้วยบทสุดท้ายของธรรม หมายความว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความถูกต้อง ครบถ้วน สมบูรณ์ในตัวเอง แม้พระธรรมเพียงบทเดียวก็สามารถให้ประโยชน์แก่ผู้ศึกษาและปฏิบัติ เช่น กรณีของพระพาหิยทารุจิริยะ ที่ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเพียงบทเดียว ท่านก็บรรลุอรหัตต์ได้ในขณะนั้น

นัยที่ ๒ งามในเบื้องต้นด้วยนิทาน งามในท่ามกลางด้วยบทที่เหลือ งามในที่สุดด้วยบทสรุปหมายความว่า พระธรรมแต่ละเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาสั่งสอนนั้นล้วนแต่มีความสอดคล้องกันทั้งความเป็นมาหรือสาเหตุที่ทำให้เกิดการแสดงธรรมนั้น (นิทาน) เนื้อหาของธรรม (บทที่เหลือ) และผลของการแสดงธรรม (บทสรุป)

นัยที่ ๓ งามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิงามในท่ามกลางด้วยวิปัสสนาและมรรค งามในที่สุดด้วยผลและนิพพาน หมายความว่า ศีลและสมาธิเป็นพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่วิปัสสนาและมรรค จากนั้นวิปัสสนาและมรรคก็จะเป็นพื้นฐานหรือเหตุอันจะนำไปสู่การละกิเลสซึ่งเป็นผล จนถึงนิพพาน อันเป็นผลสูงสุดตามคำสอนของพระพุทธศาสนา

นัยที่ ๔ งามในเบื้องต้นเพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า งามในท่ามกลางเพราะพระธรรมเป็นธรรมที่ดี งามในที่สุดเพราะการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ นัยที่ ๔ นี้แสดงถึงภาพรวมของพระพุทธศาสนาที่มีลักษณะงาม กล่าวคือ ผู้รู้ธรรมคือพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงรู้จริง รู้ถูกต้อง รู้ครบถ้วน ความสมบูรณ์ของการรู้คือความงามในเบื้องต้นพระธรรมคำสอนอันเป็นผลจากการรู้ความจริงแล้วทรงนำมาเปิดเผย ซึ่งเป็นธรรมที่จริง ถูกต้อง ครบถ้วน รวมความคือเป็นธรรมที่ดี ความดีของธรรมนี้

คือความงามในท่ามกลาง และสุดท้ายคือความงามของพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าที่นำธรรม หรือ คำสอนของพระพุทธเจ้ามาประพฤติปฏิบัติด้วยตนเองแล้วเผยแผ่คำสอนนั้นแก่มหาชน การปฏิบัติชอบของพระสงฆ์นี้คือความงามในที่สุด

นัยที่ ๕ งามในเบื้องต้นด้วยการตรัสรู้ยังงามในท่ามกลางด้วยการตรัสรู้ของพระปัจเจกพระพุทธเจ้า งามในที่สุดด้วยการตรัสรู้ของพระสาวก หมายความว่า เพราะการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การตรัสรู้ของพระปัจเจกพระพุทธเจ้า และการตรัสรู้ตามของพระสาวกหรือพระอนุพุทธะ ต่างก็ได้สร้างประโยชน์สุขให้แก่ชาวโลก^๗

นัยที่ ๖ งามในเบื้องต้นเพราะการพึงธรรมงามในท่ามกลางเพราะการปฏิบัติธรรม งามในที่สุดเพราะผลของการปฏิบัติธรรม นัยดังกล่าวนี้หมายถึง พระสัทธรรม ๓ คือปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ มีความสมบูรณ์พร้อม มีคุณค่าให้ประโยชน์แก่ชีวิต

นัยที่ ๗ งามในเบื้องต้นเพราะเป็นแดนเกิดแห่งที่พึง งามในท่ามกลางเพราะบริสุทธิ์ด้วยประโยชน์ งามในที่สุดเพราะบริสุทธิ์ด้วยกิจหมายความว่า พระธรรมคำสอนหรือศาสนาพุทธได้แสดงทั้งหลักการ (ที่พึง) เป้าหมาย (ประโยชน์) และวิธีการ (กิจ) ไว้ครบถ้วนสมบูรณ์อธิบายทั้ง ๗ นัยดังกล่าวนี้ คือความงามของธรรม หรือความงามของความจริงในลักษณะต่างๆ พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าธรรมหรือความจริงนั้นมีลักษณะคืองามความงามในมิติทางธรรมนั้นสามารถสรุปรวมลงได้ใน ๓ ระดับ คือ

๑. ความงามทางพฤติกรรม เรียกว่างามด้วยศีล กล่าวคือ หลักการเรื่องศีลเป็นการจัดระเบียบพฤติกรรมทางกายและวาจาให้ถูกต้องสมควร ผลจากการจัดระเบียบพฤติกรรมได้จะก่อให้เกิดความสะอาดทางพฤติกรรม และผลของพฤติกรรมที่มีระเบียบและมีความสะอาดจึงก่อให้เกิดความงามทางกาย

๒. ความงามทางจิตใจ เรียกว่า งามด้วยสมาธิ กล่าวคือ หลักการเรื่องสมาธิเป็นการจัดระเบียบการคิดและความคิด ให้คิดแต่เรื่องดีๆ ไม่คิดเรื่องชั่วๆ ผลจากการจัดระเบียบความนึกคิดและจิตใจได้จะก่อให้เกิดความสะอาดทางจิตใจและผลของจิตใจที่มีระเบียบและมีความสะอาด จึงก่อให้เกิดความงามทางใจ

๓. ความงามทางความรู้ เรียกว่า งามด้วยปัญญา กล่าวคือ หลักการเรื่องปัญญาเป็นการพัฒนาปัญญาหรือความรู้ให้รู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง กำจัดความรู้ที่ผิดๆ ออกไป ผลจากการพัฒนาปัญญา จะทำให้ปัญญาสะอาดบริสุทธิ์และผลของปัญญาที่พัฒนาจนสะอาดบริสุทธิ์ จึงก่อให้เกิดความงามทางปัญญาเห็นได้ว่า ความงามทั้ง ๓ ระดับนี้ เป็นผลของการปฏิบัติตามความจริง และการบรรลุถึงความจริง โดยมีคุณธรรมเป็นเครื่องมือหรือเป็นเครื่องนำทาง จึงกล่าวได้ว่า ความจริงคือสัจจะหรือธรรม และความดี คือคุณธรรมหรือพรหมจรรย์ เป็นปัจจัยภายในที่ทำให้ความเป็นระเบียบ ความสะอาด และความบริสุทธิ์ รวมทั้งความงามปรากฏ ความงามของธรรมตามนัยดังกล่าวนี้ ไม่ใช่งามเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่งามครบถ้วนทุกส่วนหรือทั้งกระบวนการ กล่าวโดยสรุป พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าศีล สมาธิ และปัญญา เป็นสิ่งที่เป็นที่พึงและให้ประโยชน์แก่มนุษย์ อันจะก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้ปฏิบัติตาม คือ ช่มกิลเลสได้ ก่อให้เกิดสุข และทำให้พ้นทุกข์ในที่สุด ทุกลักษณะหรือทุกขั้นตอนของธรรมดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นความงามของธรรมหรือเป็นความงามในมิติทางธรรมของ

^๗ อจ. เอก.อ. (ไทย) ๓๔/๓๑๑.

พุทธปรัชญาเถรวาทความงามของธรรม เป็นจิตวิสัยหรือวัตถุวิสัย พระพุทธพจน์ใน ขุททกนิกาย มหา นิทเทส แสดงไว้ว่า

“...หมู่สัตว์รู้ชัดสัจจะใด ไม่วิวาทกัน สัจจะนั้นมีย่างเดียวเท่านั้น มิได้มี ๒ อย่าง สมณ พราหมณ์เหล่านั้นอวดสัจจะต่างๆ ไปเอง เพราะเหตุนี้สมณพราหมณ์เหล่านั้น จึงไม่ กล่าวเป็นอย่างเดียวกัน”

คำว่า “สัจจะนั้นมีย่างเดียว” หมายความว่า ธรรมหรือความจริงนั้น มีคุณภาพเดียว มี คุณสมบัติเดียว ดังนั้น ผู้ที่รู้ความจริงแต่ละเรื่องแต่ละอย่างจึงรู้คุณภาพ และรู้คุณสมบัติของความจริง นั้นๆ ตรงกันเหมือนกัน ผู้ที่รู้ความจริงนั้นๆ ด้วยกัน จึงไม่วิวาทกันในเรื่องนั้น พระพุทธพจน์ข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า คุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรมหรือความจริงนั้น เป็นวัตถุวิสัย คือมีอยู่เป็นอยู่ตาม สภาพหรือตามธรรมชาติของมันเองคุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรมคืออะไร? พระพุทธองค์ได้ทรง แสดงไว้ว่า

“...ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นคุณอันลึกเห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบ ประณีต ไม่หยั่งลงสู่ความตริก ละเอียด เป็นวิสัยที่บัณฑิตจะพึงรู้แจ้ง ส่วนหมู่สัตว์นี้ เจริญด้วยอาลัย ยินดีในอาลัยชื่นชมในอาลัย ฐานะคือความที่อวิชชาเป็นปัจจัยแห่ง สังขารเป็นต้นนี้ เป็นสภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นนี้ อันหมู่สัตว์ผู้เจริญด้วยอาลัย ยินดีใน อาลัยชื่นชมในอาลัยเห็นได้ยาก...”^๘

พระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า คุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ลึกซึ้ง สงบ ประณีต ละเอียดอ่อน จึงเห็นได้ยาก รู้ได้ยาก ไม่อาจคิดเอาได้ บัณฑิตคือผู้มีญาณหยั่งรู้เท่านั้นจึงรู้ได้ เห็นได้ คุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรมนั้นไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์คิดเอาเองหรือคิดขึ้นเอง การรู้ความจริง ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทไม่ได้เป็นการรู้แบบความรู้สึก หรือรู้ด้วยการคิดเอา แต่เป็นการรู้ด้วยการ เห็น คือเห็นด้วยญาณหรือเห็นด้วยจิตที่บริสุทธิ์สะอาด ที่เรียกว่า ญาณทัสสนะส่วนหมู่สัตว์ทั่วไปที่ยังมี จิตอันประกอบด้วยอวิชชานั้นยากที่จะรู้เห็นคุณภาพ หรือคุณสมบัติของธรรมนี้จากคุณภาพหรือ คุณสมบัติของธรรมนี้เองที่ได้ปรากฏออกมาเป็นลักษณะ คือความงามของธรรมในระดับต่างๆ ดังที่ เรียกว่า ธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ผู้รู้ธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นใคร ย่อมมี พฤติกรรมที่เป็นการแสดงออกซึ่งคุณภาพหรือคุณสมบัติของธรรมให้ปรากฏเหมือนกันตรงกัน ดังพระ พุทธพจน์ที่แสดงไว้ใน นวสุตตรว่า

“...ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนวกะกัฏฐิ ภิกษุหมัชฌิมะกัฏฐิ ภิกษุเถระกัฏฐิ ถ้าเป็นผู้ทุศีลมีธรรมอัน เลว เรากล่าวความทุศีลมีธรรมเลวนี้ ในความมีศีลธรรมของภิกษุ... ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ นวกะกัฏฐิ ภิกษุหมัชฌิมะกัฏฐิ ภิกษุเถระกัฏฐิ ถ้าเป็นผู้มีศีลมีธรรมอันดี เรากล่าวความมีศีลมี ธรรมดีนี้ ในความมีศีลธรรมของภิกษุ...”

ความหมายของพระพุทธพจน์นี้ คือ ความงามของธรรมทำให้ผู้ทรงศีลทรงธรรมเป็นคน ที่ งาม ไม่ว่าบุคคลนั้นจะหนุ่มหรือแก่ ถ้าเป็นคนที่มีธรรมหรือความจริงในตัว ย่อมมีลักษณะคืองามใน ประเด็นของความงามในมิติทางธรรมนี้ สรุปได้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า ธรรมหรือความจริงเป็น สิ่งที่มีคุณภาพหรือคุณสมบัติเดียวผู้รู้จริงในเรื่องใดย่อมรู้ย่อมเห็นตรงกัน เพราะคุณภาพหรือคุณสมบัติ

^๘ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๐/๑๙๗.

ของธรรมหรือความจริงนั้นเป็นวัตถุวิสัย คือมีอยู่เป็นอยู่ตามสภาพหรือตามธรรมชาติของมันเอง คุณภาพหรือคุณสมบัติของความจริงเชิงวัตถุวิสัยนี้เองที่ปรากฏออกมาเป็นลักษณะของความจริงที่เรียกว่าความงามของธรรม ความงามของธรรมก็คือคุณค่าในระดับต่างๆ ที่ธรรมให้แก่ชีวิต มีผลทำให้ชีวิตมีกิเลสและทุกข์น้อยลง จนถึงขั้นหมดกิเลสและหมดทุกข์ในที่สุดภาวะลดลงของกิเลสและทุกข์นั้น เรียกได้ว่าเป็นความดีของชีวิตซึ่งเป็นเป้าหมายของธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

๔.๒ เบญจธรรมกับความเป็นสุนทรียะ

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์เบญจธรรมทั้ง ๕ หัวข้อเพื่อให้เห็นความงามในเชิงสุนทรียะ โดยวิเคราะห์เป็นข้อๆไป พร้อมทั้งยกตัวอย่างที่มีมาในพระไตรปิฎกมาประกอบเพื่อการวิเคราะห์นี้จะได้มีน้ำหนักน่าเชื่อถือว่าที่จริงแล้วความงามในเบญจธรรมในพุทธปรัชญาก็มีให้เห็นแม้กระทั่งในสมัยพุทธกาล

๑.เมตตาการุณากับความเป็นสุนทรียะ วิเคราะห์ความงามทางกาย วาจา ใจ ของผู้มีเบญจธรรม ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษาและนำเสนอมาแล้วข้างต้น จะขอยกตัวอย่างที่มีมาในพระไตรปิฎกมาพอเป็นสังเขป ดังนี้

ปุสสเถระคาถา^๙ ฤๅษีปณฺธรสโคตรพบเห็นภิกษุมารูปสำรวมน่าเลื่อมใสจึงสอบถามพระปุสสเถระว่า ภายหน้าภิกษุทั้งหลายในพระศาสนานี้จะมีความพอใจมีความประสงค์มีอกำปฏิริยาอย่างไร พระปุสสเถระกล่าวภาสิตว่า ในกาลภายหน้าภิกษุส่วนมากจักเป็นผู้มักโกรธลบหลู่คุณท่าน โอ้อวดริษยา มีวาตะขัดแย้งกัน สำคัญในสัทธรรมที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่ารู้ ว่าเห็น มีความคิดในธรรมที่ลึกซึ้งว่าตื้น..ไม่หนักแน่นในธรรม ไม่เคารพกันและกัน พวกกันยินดีเงินทอง.. ครั้นพระปุสสเถระแสดงภัยจะมาถึงในกาลภายหน้าได้กล่าวขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ว่าง่าย พุดจาอ่อนหวาน มีความเคารพกัน และกันมีจิตเมตตาการุณภาพ สำรวมในศีล ปรารภความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว บากบั่นมั่นคงเป็นประจำ จงเห็นความประมาทเป็นสิ่งที่น่ากลัว และเห็นความไม่ประมาทโดยเป็นสิ่งที่เกษมแล้วบำเพ็ญอุฏฐังคิกรมรรคที่ทำให้จะบรรลุอมตบท (นิพพาน)ได้

จะเห็นได้ว่าการสำรวมในกายของเราทำให้งามได้ งามได้ทั้งกาย วาจา เพราะเป็นผู้มีศีล ครอบงำไม่ล่วงละเมิดทำให้กายงามเมื่อมีผู้พบเห็น และวาจาก็งามเมื่อมีผู้ได้ฟัง พร้อมกันนั้นเมื่อละเว้นในศีลได้แล้ว การปฏิบัติตนไปตามธรรมที่คู่กันมาก็ทำได้ไม่ยากนั่นก็คือ ข้อเมตตา การุณภาพ ซึ่งมีมาในเบญจธรรม เมื่อละแล้วปฏิบัติ การกระทำก็สมบูรณ์ กายและวาจาก็งามแบบสมบูรณ์ที่สุดในความเป็นมนุษย์

ความงามตามแนวพุทธที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ ที่แบ่งออกเป็นสองทางคือ ทางโลกกับทางธรรมแม้จะมีส่วนที่คล้ายคลึงกันแต่ก็แตกต่างกัน แต่ทั้งสองทางนี้ก็อยู่ด้วยกันและเมื่อบุคคลมองแล้วในบางมุมนั้นอาจจะเป็นสิ่งเดียวกัน เกื้อกูลกัน หรือแนบแน่นจนแยกไม่ออกกว่าเป็นทางโลกหรือทางธรรม เช่นว่า ความงามของสตรี (อิริยา,อิริยา,อิริยา,อิริยา)^{๑๐} คือเมื่อสตรีงามดังนี้แล้วทางกาย (ทางโลก) และทางใจ(ทางธรรม) ก็ไปควบคู่กันไป บุคคลจะมองเป็นแบบความงามที่เกื้อกูลกัน เพราะ

^๙ พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๙๔๔-๙๔๖/๔๙๖ - ๕๐๐.

^{๑๐} ธ.อ. ๒/๑๐๙, ๑๑๑, ๑๑๗

กายงาม(มีศีล)แล้วมีจิตใจ(มีธรรม)ที่งามไปด้วย การแสดงออกมาทั้งทางกาย วาจา และใจจึงเป็นกิริยาที่งดงามเมื่อได้พบเห็น

การกล่าวถึงความงามของสตรีที่พบแบบทางโลกเท่าที่ได้พบเห็นความงามของคนและความงามของธรรมชาติ ในความงามของคนนั้น คนมีความงามอยู่ ๒ ประการ คือ ความงามทางกาย และงามกิริยา ท่าทาง ความงามในรูปร่างกาย เช่น เป็นผู้มี ผิวกาม เนืองาม ผิวงาม กระดูงาม และวัยงาม ส่วนความในกิริยาท่าทาง ได้แก่ ความงามภายในที่แสดงออกทางความรู้สึกและกิริยาอาการต่างๆ ของมนุษย์ เช่น การที่สมณะ หรือผู้หญิงวังไม่งาม เดินธรรมดาจึงงาม ในด้านความงามของธรรมชาติ นั้น ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงความงามของรูปร่างและกิริยาท่าทาง เช่นเดียวกับคน ทางด้านความงามของธรรมชาติไร้ชีวิตนั้น พุทธศาสนาได้กล่าวถึงทั้งความงามที่มีรูปร่างและทรวดทรง และความงามเชิงคุณค่า

๒. สัมมาอาชีวะกับความเป็นสุนทรีย์ สัมมาอาชีวะที่มีมาในเบญจธรรมซึ่งเป็นความงามในการเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ คือเว้นจากเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เช่น โกง หลอกหลวง สอพลอ ปีบบังคับขู่ เชื้อญ คำนุश्य ค้ายาเสพติด ค้ายาพิษ เป็นต้น เป็นคุณธรรมของผู้มีศีลข้อ ๒ ที่ผู้มีศีลจะต้องประพฤติในธรรมของการหาเลี้ยงชีพในกิจการ บุคคลวัตถุ ความงามในข้อนี้เป็นการงานนอกและงามในคือว่า งานนอก คือพูดจางาม ดี ไพเราะเสนาะหู ไม่กระซอกโฮกฮากหรือตวาดใส่ผู้อื่นและงามในคือต้องมีจิตใจไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ซึ่งเป็นกิริยาอาการที่แสดงออกได้และผู้พบเห็นจะรู้สึกสบายใจได้ในเรื่องของการมีสัมมาอาชีวะ เมื่อประพฤติตนเช่นนี้แล้ว ก็ถือว่าอยู่ในสัมมาอาชีวะได้ ไม่ตกไปในที่ชั่วหรือสังคมมองว่าเป็นคนที่ไม่ดีหรือเป็นอาชีวะที่ไม่ดีไม่มีคนคบค้าสมาคมด้วย อาทิเช่น คนขายปลา เมื่อขายก็พูดจาอ่อนหวานชักชวนให้ซื้อแนะนำไปในทางที่ดี ไม่โกงตาชั่งคนซื้อ หรือแม้กระทั่งมีการแถมให้ลูกค้าด้วย ถ้าทำดังนี้ก็จะป็นอาชีวะที่งามสุจริต มีศีลมีธรรมกับตัวและใจเป็นสัมมาอาชีวะที่ดีได้ ดังนั้น หลักการเลี้ยงชีวิตชอบทางกาย จึงต้องงดเว้นจากการประกอบอาชีพที่ส่งเสริมหรือสนับสนุนให้กระทำผิดศีลธรรมดังกล่าว การเลี้ยงชีพชอบทางกายยังครอบคลุมไปถึงการเว้นจากจากการเลี้ยงชีวิตด้วยการลักขโมย การทุจริต การคดโกง ทั้งจากโดยอาชีพและสามัญสำนึกแม้ว่าจะมีโอกาสให้กระทำได้หรือไม่ก็ตาม เพราะเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน และทำให้สังคมเกิดความไม่สงบสุข คนในสังคมอยู่อย่างรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การเลี้ยงชีพด้วยการลักขโมยหรือทุจริตคดโกงจึงเป็นการดำเนินชีวิตอยู่บนความทุกข์ความเดือดร้อนของผู้อื่น และของสังคมเป็นการทำลายศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเองหมดสิ้น และในพระไตรปิฎกได้กล่าวเรื่องสัมมาอาชีวะไว้ดังนี้

พระไตรปิฎกได้กล่าวถึง สัมมาอาชีวะ ในมหาจัตตาริสกสูตรและอนาถปิณฑโกวิทสูตรไว้ดังนี้ว่า

มหาจัตตาริสกสูตร^{๑๑} พระพุทธองค์ทรงแสดงสัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ^{๑๒} ทรงมีพุทธาธิบายสัมมาอาชีวะ ได้แก่

๑. สัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปปิ
๒. สัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรคสัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปปิ คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมละมิจฉาอาชีวะ เลี้ยง

^{๑๑}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๓/๑๘๒.

^{๑๒}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐.

ชีพด้วยสัมมาอาชีวะสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรคคือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ นี่เป็นสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรค ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะยังสัมมาอาชีวะให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุนั้นมีสติละมิจฉาอาชีวะ มีสติเข้าถึงสัมมาอาชีวะ สติของภิกษุนั้นเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฐิ(๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาอาชีวะของภิกษุนั้นไป

อนาถปิณฑโกวาทสูตรพระสารีบุตรให้อโวาทแก่นาถปิณฑิกคหบดีที่ป่วยหนักให้ฟังสำเนียงว่า

- ๑) ไม่ให้ยึดมั่นในอายตนะภายใน ๖
- ๒) ไม่ให้ยึดมั่นในอายตนะภายนอก ๖
- ๓) ไม่ให้ยึดมั่นวิญญูณ ๖
- ๔) ไม่ให้ยึดมั่นผัสสะ ๖
- ๕) ไม่ให้ยึดมั่นเวทนา ๖
- ๖) ไม่ให้ยึดมั่นธาตุ ๖
- ๗) ไม่ให้ยึดมั่นขันธ ๕
- ๘) ไม่ให้ยึดมั่นอรูปรูปาน ๔
- ๙) ไม่ให้ยึดมั่นโลกและอารมณ์ในโลก^{๓๓}

เมื่อพระสารีบุตรให้อโวาทจบ อนาถปิณฑิกคหบดีร้องให้น้ำตาไหล ท่านกล่าวว่ามิได้ยึดติดได้นั่งใกล้พระศาสดาและหมู่ภิกษุมานานแล้ว ไม่เคยได้สดับธรรมมีกถาปานนี้ พระอานนทกล่าวว่า “ธรรมิกถานี้ ไม่แจ่มแจ้งแก่คฤหัสถ์ผู้นั่งชาวห่มขาว แต่แจ่มแจ้งแก่บรรพชิตทั้งหลาย” เมื่อพระสารีบุตรและพระอานนทจากไปแล้วไม่นาน อนาถปิณฑิกคหบดี ก็ถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต อนาถปิณฑิกเทพบุตรไปเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลว่า พระเชตวัน มีหมู่ฤๅษีพำนักอยู่^{๓๔} พระผู้เป็นธรรมราชาประทับอยู่ การงาน ๑ วิชชา ๑ ธรรม ๑ ศีล ๑ ชีวิตอันสูงสุด ๑^{๓๕} สัตว์ทั้งหลายย่อมบริสุทธ์ด้วยธรรม หาใช่บริสุทธ์ด้วยโคตรหรือทรัพย์ไม่ คนฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ตน ควรเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย เพราะเมื่อเลือกเฟ้นย่อมหมดจดในธรรม พระสารีบุตรเป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าภิกษุผู้ถึงฝั่งด้วยปัญญา ศีลและความสงบ

กล่าวโดยสรุป สัมมาอาชีวะ มี ๒ ประการคือสัมมาอาชีวะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปติ และสัมมาอาชีวะอันเป็นอริยะ ที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์แห่งมรรคคือการงด เว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ และสัมมาอาชีวะ คือชีวิตอันสูงสุดนั่นเอง

๓. กามสังวรกับความเป็นสุนทริยะ กามสังวรที่มีมาในเบญจธรรมคือ ความสังวรในกาม ,ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงไหลในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส มากจนเกินพอดี การสำรวมกาม โดยระมัดระวังตนมิให้ประพติดี๋ยวมกมากในกามารมณ์ คุณธรรมข้อนี้

^{๓๓}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๓-๓๘๘/๔๓๓-๔๔๑.

^{๓๔}ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๓๖๗/๒๓๖.

^{๓๕}ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๘/๔๔๐.

เป็นสาเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์ผุดผ่องแห่งชายหญิง ทำให้ร่มลทิน พ้นจากการตำหนินินทา ผู้มีมาก
ในกายย่อมไม่มีสง่าราศีสำหรับชาย สทหารสันโดษ คือความพอใจในภรรยาตน เป็นคุณธรรมอันดีตรง
ข้ามกับผู้ชอบเจ้าชู้คบหาหญิงอื่นหรือโสเภณี เป็นเหตุให้เสียทรัพย์ ติดโรคร้ายและครอบครัวแตกแยก
ความงามในข้อนี้ถือได้ว่าเปี่ยมความงามเพื่อสังคมอีกอย่างก็ว่าได้ ส่วนในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงกาม
สังวรไว้ดังนี้

อนุโสตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ไปตามกระแสน^{๑๖} พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคล^{๑๗}
จำพวก^{๑๗} คือ ๑) บุคคลผู้ไปตามกระแสน ๒) บุคคลผู้ไปทวนกระแสน ๓) บุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่น

๔) บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก

บุคคลผู้ไปตามกระแสน คือบุคคลบางคนผู้เสพกามและทำบาปกรรม^{๑๘}

บุคคลผู้ไปทวนกระแสน คือ บุคคลบางคนผู้ไม่เสพกามและไม่ทำบาปกรรมแม้มีทุกข์ทาง
กายและทางใจ ร้องไห้ตานองหน้า ก็ยังประพาสพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้

บุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่น คือ บุคคลบางคนผู้ละโอรัมภาคียสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕
ประการได้ เป็นโอบปาติกะ ปรินิพพานแล้วไม่หวนกลับจากโลกนั้นอีก

บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันพระพุทธเจ้า
ตรัสต่อว่าในโลกนี้ ผู้ไม่สำรวมในกาม ยังไม่ปราศจากราคะ บริโศกาม ถูกตัณหาครอบงำเข้าถึงชาติ
และชราเสมอ ชื่อว่าผู้ไปตามกระแสน บุคคลผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติตั้งมั่นไม่เสพกามและไม่ทำบาปกรรม
แม้มีทุกข์ก็ยังละกามได้ เรียกว่า ผู้ไปทวนกระแสน นรชนผู้ละกิเลส ๕ ประการได้มีสิกขาบริบูรณ์ เป็นผู้
ไม่เสื่อม ถึงความเชี่ยวชาญในจิต มีอินทรีย์ตั้งมั่น เรียกว่า ผู้มีภาวะตั้งมั่นบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ
กำจัดธรรมทั้งกุศลและอกุศลให้สิ้นไป เป็นผู้ถึงเวท อยู่จบพรหมจรรย์บัณฑิตเรียกว่าผู้ถึงฝั่ง

กล่าวโดยสรุป ผู้ไม่สำรวมในกาม บริโศกาม ถูกตัณหาครอบงำ ชื่อว่า ผู้ไปตามกระแสน
ผู้มีสติตั้งมั่นไม่เสพกาม ละกามได้ เรียกว่า ผู้ไปทวนกระแสน ผู้ละกิเลสมีสิกขาบริบูรณ์ มีอินทรีย์ตั้งมั่น
เรียกว่า ผู้มีภาวะตั้งมั่น ผู้กำจัดธรรมทั้งกุศล และอกุศลให้สิ้นไป เรียกว่า ผู้ถึงฝั่ง

๔. สัจจะกับความเป็นสุนทริยะ สัจจะของบุคคลที่มีในข้อนี้อาจจะพูดได้ว่าเป็นสิ่งที่
ยิ่งใหญ่ในชีวิตในการดำรงชีวิต หรือแม้กระทั่งการปกครองก็เอาสัจจะนี้เป็นที่ตั้ง ทำดังนี้แล้วจะมี
บริวารมากมาย ตลอดถึงการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ดังจะยกตัวอย่างของผู้ถือสัจจะดังนี้ คือ สัจจะ
จัดเป็นราชธรรมประการหนึ่ง โดยชื่อว่า “อาชชะคือ ความเป็นผู้ตรง”^{๑๙} ในทศพิธราชธรรม สำหรับ
พระราชาธิบดี ในเรื่องโบราณกล่าวถึงพระราชาบางพระองค์ พลังพระราชนานพรแก่ผู้ใดผู้หนึ่งแล้ว
ทรงรู้สึกภายหลังว่าเป็นการเกินสมควรย่อมกระอักกระอ่วนพระราชหฤทัยไม่น้อย ในที่สุดต้องปล่อย
เลยตามเลย เพื่อจะแสดงว่า “พระราชาย่อมทรงหนักอยู่ในการรักษาสัตย์ อันท่านผู้เป็นพระราชา
ครองแผ่นดิน”^{๒๐} ไม่ใช่เพียงตั้งอยู่ในสัจจะด้วยพระองค์เอง ยังชักนำพสกนิกรให้ตั้งอยู่ในสัจจะด้วย

^{๑๖} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๗.

^{๑๗} อ่างแล้ว.

^{๑๘} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕/๗.

^{๑๙} จานงค์ ทองประเสริฐ, พระมหาธรรมมิกราชาริราช, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก
จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑๙.

เช่น ตั้งกฎหมายป้องกันการหลอกลวงและเบี่ยงพยานเท็จ เป็นต้น เอกชนก็ดี ชุมชนชนก็ดี ผู้มีฐานะ
 เกียวกัน ทำสัญญากันเนื่องด้วยกิจการนั้น

เพื่อความเข้าใจในคำว่า ‘สัจจะ’ ยิ่งขึ้น ผู้วิจัยได้ยก ประเภท และ ลักษณะ ของสัจจะ
 ในทางพระพุทธศาสนาที่นักวิชาการ ผู้มีความรู้และความเข้าใจได้กล่าวไว้ อธิบายเพิ่มเติม ดังนี้

ก. ประเภทของสัจจะในพระพุทธศาสนา

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายและประเภทของคำว่าสัจจะเอาไว้
 ว่า “สัจจะ แปลว่า ความจริง ความจริงใจ เช่นทำงานร่วมกันต้องมีสัจจะต่อกัน”^{๒๐} คำว่า “ความจริง
 (สัจจะ) ความซื่อสัตย์”ในคำสอนของพระพุทธศาสนาใช้ใน ๒ ประเภท คือ

๑) สมมติสัจจะ จริงตามสมมติ ก็คือ คนที่เกิดมาตั้งแต่เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็น
 เด็กเล็ก เด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ เป็นคนแก่ หรือเป็นคนสามัญเป็นคนชั้นกลาง เป็น
 เจ้าหน้าที่ต่างๆ เป็นเสมียน เป็นพนักงาน เป็นปลัดกระทรวงเป็นเจ้ากรมเป็นรัฐมนตรี เป็น
 นายกรัฐมนตรี เป็นผู้สำเร็จราชการ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นผู้อยู่ใต้ปกครองเขาเป็นผู้ปกครองเขาต่าง
 ๆ เหล่านี้ เป็น “สมมติสัจจะ”^{๒๑} สภาพที่เป็นจริงโดยสมมติ เพราะเขาสมมติให้เป็นอย่างไร ก็เป็น
 อย่างนั้น จนถึงผู้ที่บวชเป็นภิกษุสามเณรนี้ ก็เป็นสมมติสัจจะ เพราะอะไร? เพราะแต่ก่อนเราเป็นคนที่ยัง
 ไม่ได้บวช ครั้นต่อมาขอบวชแล้ว แสดงคำขอแล้ว สงฆ์ประกาศกันยอมยกให้เป็นผู้บวช ก็เป็นภิกษุ
 หรืออุปสมบทขึ้น นี่เป็นสมมติสัจจะ จริงโดยสมมติ เหมือนกันเป็นชาติกษัตริย์ เป็นชาติพราหมณ์ เป็น
 ชาติแพศ เป็นชาติปุถุภุสะ เป็นชาติจันทาลก็เป็นสมมติสัจจะแต่สมมติสัจจะ สภาพที่จริงโดยสมมติ
 จะไม่ถือก็ได้ เพราะถ้าไม่ถือก็ยุ่งกันหมด คนโง่ มีอายตนะภายในภายนอกเป็นต้น เหมือนกันก็จริง
 แต่ถ้าจะไปเป็นพระเจ้าแผ่นดินหรือนายกรัฐมนตรี ก็ผิดสมมติสัจจะ เป็นไปไม่ได้ พวกโจร พวกขโมย
 พวกปล้น พวกฉ้อฉลต่าง ๆ โดยปรมาตมสัจจะจริงโดยปรมาตม ก็มีขันธ ธาตุ อายตนะ เหมือนกันกับคน
 ซื่อสัตย์สุจริต คนซื่อสัตย์สุจริตก็มีขันธ ธาตุอายตนะ เหมือนกันกับคนขโมย ปล้น ฉ้อฉลเบียดบัง อะไร
 ต่างๆ แต่โดยสมมติแล้ว ไม่เหมือนกันเพราะพวกขโมยเป็นพวกผู้ร้ายอีกอย่างหนึ่ง ความจริงโดยสมมติ
 หมายถึง ความจริงชั้นนอก หรือความจริงผิวเผินที่ชาวโลกสมมติกันต่างๆ มากมาย เป็นไปในคนบ้าง
 ในสัตว์บ้าง ในสถานที่บ้างในสิ่งของต่าง ๆ บ้าง สมมติ แปลว่า รู้พร้อม คือตกลงกันตามสมมติ เมื่อ
 สมมติแล้ว ก็เป็นไปตามสมมติกันว่าเป็นจริงหรือที่มนุษย์ส่วนมากยอมรับและใช้ดำเนินชีวิตประจำวัน
 เพื่อความสะดวกสบายในการติดต่อ สังสรรค์กันในสังคม แต่ถ้าศึกษาค้นคว้าให้ละเอียดลออลงไปแล้ว
 ความจริงชั้นนี้จะไม่ใช่ความจริงเลย เช่น ชาวโลกสมมติกันว่า พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก และ
 ยอมรับกันโดยทั่วไปแต่ไม่ได้ใคร่ครวญพิจารณาสอบสวนวิเคราะห์ให้ถ่วงถ่วงตามความเป็นจริง
 เพราะชาวโลกยอมรับกันโดยทั่วไปมาเป็นเวลานานแล้วนี้เป็นความจริงชั้น “สมมติสัจจะ”^{๒๒} แต่ถ้าจะ
 พุดกันตามความเป็นจริงแล้ว พระอาทิตย์หาได้ขึ้นทางทิศตะวันออกไม่ พระอาทิตย์ไม่ได้ขึ้นดังที่เรา
 เข้าใจหรือเราคิดกันแต่โลกเราหมุนรอบตัวเองอยู่ตลอดเวลา เมื่อโลกด้านใดด้านหนึ่งหันเข้าหาดวง
 อาทิตย์เราจึงเห็นดวงอาทิตย์โผล่ขึ้นมาจากขอบฟ้า เราจึงเรียกว่าพระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก
 ความจริงชนิดนี้คนทั่วไปศึกษากันจนเป็นวิชาการอยู่ในชีวิตประจำวันเนื่องจากหลักของ

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๑๐.

^{๒๑} อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๑๐๖๒/๔๒๓.

^{๒๒} อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๑๐๖๓/๔๒๓.

พระพุทธศาสนามุ่งถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้น จากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงเป็นสำคัญ และสมมติสัจจะไม่สามารถจะทำให้บุคคลผู้ศึกษาถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เพราะพระพุทธศาสนานิยมความจริงขั้นสูงกว่านั้นอีก จึงไม่นิยมชื่นชมว่าสมมติสัจจะนี้เป็นสัจจะสูงสุด พระพุทธเจ้ามิได้ทรงห้ามมิให้ชาวโลกโดยเฉพาะชาวพุทธศึกษากันแต่พระองค์ก็ได้ทรงสรรเสริญยกย่องความจริงดังกล่าวแล้ว และพระองค์มิได้ทรงชี้แนะสั่งสอนให้ชาวพุทธทุ่มเทชีวิตจิตใจให้แก่การศึกษาค้นคว้า

๒) ปรมัตถสัจจะ “จริงโดยปรมัตถ์”^{๒๓} ก็คือจะเป็นอะไรก็ตาม จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นพระมหากษัตริย์ เป็นผู้สำเร็จราชการเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นอะไรต่ออะไรทั้งหมดจนถึงเป็นคนขอทาน ก็มีอายตนะภายใน ๖ แล้ว ก็ประสมอายตนะภายนอก ๖ แล้วก็มีวิญญาณมีผัสสะ มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร เหมือนกันหมดไม่ต่างกันเลย พระเจ้าแผ่นดินมีอย่างไรคนขอทานก็มีอย่างนั้น ไม่แปลกเท่ากันหมด นี่เป็นปรมัตถสัจจะ สภาพที่จริงโดยปรมัตถ์เมื่อว่าโดยปรมัตถ์ จักขุ โสตะ ชิวหา กาเย มนะ ทานแสดงว่าไม่ใช่คน เพราะเป็นอาการของธาตุรู้ หรือจิตกับกายที่รวมกันอยู่ จึงทำหน้าที่ “เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องไผ่ภูฏัพพะเท่านั้น น้อมนึกถึงธรรม”^{๒๔} ความจริงตามปรมัตถ์เป็นความจริงแท้ที่ไม่แปรผันซึ่งความจริงแท้แล้วไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ที่เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา นั้น เรียกกันตามสมมติ ที่ว่าไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล ก็เพราะว่าถ้ากระจายหรือแยกแยะสิ่งที่ประกอบเป็นสัตว์เป็นบุคคลแล้ว ก็จะมีแต่ขั้น ๕ หรือธรรม ๕ ส่วน คือร่างกายเป็นรูปส่วนหนึ่ง ความเสวยอารมณ์ทุกข์ สุข อุเบกขา เป็นเวทนาส่วนหนึ่ง ความกำหนดจำได้หมายรู้เป็นสัญญาส่วนหนึ่ง ความดำริคิดอ่านเป็นสังขารส่วนหนึ่งดวงจิตเป็นวิญญาณส่วนหนึ่ง ส่วนทั้ง ๕ นี้แหละที่เรียกว่า เบญจขันธ์ เบญจขันธ์นี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่คนหรือสัตว์ เพราะถ้าเป็นตัวเป็นตนแล้วต้องมีอำนาจบังคับบัญชาว่ากล่าวได้ว่า “อย่าแก่เลย อย่าเจ็บเลย อย่าตายเลย”^{๒๕} รวมทั้งความจริงเกี่ยวกับสิ่งที่อยู่เหนือวิสัยของประสาทสัมผัสของมนุษย์ เช่น ความจริงเกี่ยวกับจิตหรือวิญญาณ พระเป็นเจ้า นรทสวรค์ นิพพาน เป็นต้นที่นักปรัชญาสนใจในความจริงชนิดนี้ โดยเรียกว่า “อภิปรัชญา หรือ ปฐมปรัชญา” หรือ ภาววิทยาจริงตามอริยสัจ คือความจริงอย่างยิ่งความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยเจ้า อันได้แก่ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางดำเนินปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ถ้าผู้ใดประจักษ์แจ้งความจริงอย่างนี้ ผู้นั้นก็เป็นพระอริยบุคคล เป็นบุคคลผู้ประเสริฐ เป็นบุคคลผู้ห่างไกลจากข้าศึกคือกิเลส อริยสัจ ๔ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญยิ่งและทรงแนะนำชี้แนะให้พุทธศาสนิกชนสนใจและศึกษากันอย่างจริงจัง เพราะการรู้อริยสัจนี้ สามารถนำตนไปสู่การพ้นทุกข์ได้จริง “เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ หรือสามารถตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ก็ได้”^{๒๖}

สรุปได้ว่า คำว่าสัจจะในคำสอนทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความจริง ที่รู้ชัดด้วยปัญญาเริ่มต้นจากกายสัจจะ วจิสัจจะ มโนสัจจะ และนิพพานอันเป็นปรมัตถสัจจะ เมื่อพบความจริงซึ่งเป็นสัจจะแล้ว ก็ต้องรักษาสัจจะ คือความจริงไว้ และเมื่อพิจารณาเห็นว่า อย่างไรดี อย่างไรไม่ดี อย่างไรถูก อย่างไรผิด ความจริงที่พิจารณาเห็น ต่อเมื่อได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นว่า อย่างไรเป็นจริงถึง

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๗/๔๕๕.

^{๒๔} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๘๒/๒๔๑.

^{๒๕} ม.ม. (บาลี) ๑๙/๒๙๗/๘๐.

^{๒๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๒๙๗/๑๙๖.

คราวทำก็ต้องทำตามความจริง ไม่ลู่อำนาจของอคติ นี่ถือว่าเป็นความจริงตามคำสอนทางศาสนาที่เห็นด้วย

ข. ลักษณะของสัจจะในพระพุทธศาสนา

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึงลักษณะของสัจจะที่ปรากฏใน พระไตรปิฎกถือคัมภีร์เป็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง สำหรับพระพุทธศาสนาในนิกายเถรวาทซึ่งใช้เป็นเครื่องมือมาตรฐาน ในการตรวจสอบพุทธธรรมเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ถูกต้องแม่นยำเป็นบรรทัดฐานในการก้าวเดินไปสู่ประตูแห่งสัจธรรม เป็นแหล่งข้อมูลให้แก่บุคคลผู้มีความเพียรเพ่งพินิจพิจารณาธรรมะด้วยใจรักใฝ่รู้ศึกษา^{๒๗} คัมภีร์พระไตรปิฎก แสดงสาระสำคัญของเรื่องสัจจะเอาไว้อย่างมีนัยยะสำคัญ โดยความเป็นจริงแล้ว การดำเนินชีวิตที่ง่ายที่สุดคือชีวิตที่ดีที่สุดและการดำเนินชีวิต โดยความจริงใจ จริ่งวาจา จริ่งการกระทำ หรือมีสัจจะเป็นทางชีวิตที่ง่ายที่สุดและดีที่สุดโดยเป็นแนวทางการพัฒนาชีวิต ตั้งแต่ระดับพื้นฐานจนกระทั่งถึงระดับสูงสุด นั่นคือสัจจะสามารถกำจัดกิเลสทั้งหลายได้โดยเฉพาะ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งจะทำให้ชีวิตเกิดความงดงามมีอิสรภาพที่สมบูรณ์การปฏิบัติศีลปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาต้องมีสัจจะ มีความจริงต่อการปฏิบัติ ไม่หลงมายาโลก จนกระทั่งเกิด “ความรู้ในสัจธรรม รู้ความจริง ตามความเป็นจริง”^{๒๘} เข้าใจ สมมติสัจจะและปรมาตมสัจจะ สามารถดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐ ตามลักษณะสัจธรรมที่แต่ละบุคคลเข้าถึงได้ ความจริง คือ “สภาวะหรือธรรมชาติที่ทรงตัว เป็นของแท้ เทียง ตรงไม่เป็นอย่างอื่น ทางใจ จริ่งใจ ได้แก่ ชื่อตรง ความบริสุทธิ์ใจ ทางวาจา จริ่งวาจา ได้แก่ พูดจริงและทางกาย จริ่งกาย ได้แก่ ทำจริง”^{๒๙} สัจจะเป็นวาจาที่เป็นถ้อยคำ หรือที่แปลตามรูปศัพท์ว่าจาวา คำแปล ซึ่งเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปว่า คือคำพูด เป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของบุคคล ให้ผู้อื่นได้รับรู้ความคิดของตน “ลักษณะของสัจจะที่เป็นคำพูดเป็นทางแห่งทุกข์และสุขทั้งหลาย”^{๓๐} ทางแห่งกุศลกรรมบถ คือความประพฤติเป็นกุศล และความประพฤติสม่าเสมอดี และ “กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ”^{๓๑} ว่าโดยหัวข้อ ดังนี้

๑. ลักษณะสัจจะทางกายกรรม ๓ การรักษาสัจจะใน “กายกรรม”^{๓๒} หมายถึง การกระทำทางกายทั้งทางดีทั้งทางชั่ว สร้างสัจจะกายกรรมทางดี เช่น การประพฤติปฏิบัติภาวนา การทำบุญตักบาตร ช่วยเหลือคนถูกรถชน เป็นต้น ไม่สร้างสัจจะในกายกรรมทางชั่ว เช่น ข่มขืน หรือสัตว์เบียดเบียน รังแกคนอื่น ดังนี้

๑) การเว้นจากการฆ่าสัตว์ การมีความจริงกายที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการปลงชีวิตให้ตกลงหรือการทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง หรือการล้างผลาญชีวิตสัตว์ “การบีบคั้นเบียดเบียน วาง

^{๒๗} วคิน อินทสระ, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๑๙), หน้า ๘๕-๘๖.

^{๒๘} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๑๑/๓๖๑.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๐.

^{๓๐} สมศรี ประทุมสูตร, ประยงค์ วิริยวิทย์ และอาภรณ์ ผูกกะมาน, งานวิจัย “เรื่อง จริ่ง ๑๕ ทาง เอกแห่งการบรรลุอย่างพระพุทธเจ้า มีผลจริง พิสูจน์ได้ แม้ในปัจจุบัน”, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญผล, ๒๕๒๕), หน้า ๕๗.

^{๓๑} อัง.สตตก. (บาลี) ๒๓/๖๕/๑๑๔.

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓.

กระบองลง วางศัตราลง มีความละเอียดรอบคอบด้วยความเอ็นดูเป็นผู้มีความเอื้อเฟื้อมีเมตตา กรุณาสงสาร ช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กันและกัน และในสัตว์ทั้งหลายอยู่”^{๓๓}

๒) การเว้นจากการลักทรัพย์ การมีความจริงกายที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้โดยอาการขโมย หรือละเว้นการแย่งชิงลักขโมยและการเอารัดเอาเปรียบ “เป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นในบ้านหรือในป่า ซึ่งเขาไม่ได้ให้อันเป็นส่วนแห่งการขโมย เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน”^{๓๔}

๓) การเว้นจากการประพฤติดินในกาม การมีความจริงทางกายที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติดินในกาม หรือเว้นการประพฤติดินล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ละความประพฤติดินในกามทั้งหลาย เป็นผู้เว้นขาดจากความประพฤติดินในกามทั้งหลาย ไม่ละเมิดจารีตในผู้หญิงที่มารดาปกครอง บิดาปกครอง ทั้งบิดามารดาปกครอง พี่ชายน้องชายปกครอง พี่น้องหญิงปกครอง หญิงมีสามี หญิงที่อยู่ในเขตหวงห้าม โดยที่สุตแม่แต่หญิงที่ชายคล้องพวงมาลัยเอาไว้เป็นภรรยา “ไม่ข่มเหงจิตใจ ทำลาย ลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกันและกัน”^{๓๕}

๒. ลักษณะสัจจะทางจริกรรม ๔การรักษาสัจจะใน “วจีกรรม”^{๓๖} หมายถึง “การกระทำทางวาจาทั้งทางดีทั้งทางชั่วสร้างสัจจะวจีกรรมทางดี” เช่น พูดคำที่เป็นประโยชน์ พูดสร้างสรรค์สังคม พูดดี เป็นต้น ไม่สร้างสัจจะในวจีกรรมทางชั่ว เช่น พูดเท็จ พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด ยุยงให้เขาแตกกัน พูดให้ร้ายป้ายสีเขา เช่น

๑) การเว้นจากการพูดเท็จ การมีความจริงวาจาที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเท็จ หรือละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง ไม่ว่าจะอยู่ท่ามกลางญาติ อยู่ท่ามกลางพรรคพวกหรืออยู่ท่ามกลางราชตระกูล เมื่อถูกนำมาเป็นพยาน “เพราะตนเป็นเหตุ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น เพราะคนอื่นเป็นเหตุ หรือเพราะอามิสบางสิ่งบางอย่างเป็นเหตุ”^{๓๗} เป็นผู้ไม่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ กล่าวคำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริง เพราะเห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ

๒) การเว้นจากการพูดส่อเสียด การมีความจริงวาจาที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดส่อเสียด หรือ “ละเว้นการพูดคำส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก”^{๓๘} คือ ไม่เป็นผู้ฟังทางนี้ไปบอกทางโน้น เพื่อทำลายพวกเหล่านี้ หรือ ไม่เป็นผู้ฟังจากทางโน้นแล้วมาบอกทางนี้เพื่อทำลายพวกโน้น “เป็นผู้เชื่อมคนที่แตกแยกกันแล้วให้สนิทกัน”^{๓๙} หรือเป็นผู้ส่งเสริมผู้ที่สนิทกันแล้วให้สนิทกันยิ่งขึ้น พอใจผู้ที่พร้อมเพียง ยินดีกับผู้ที่พร้อมเพรียงกัน ชอบผู้ที่พร้อมเพรียงกัน “เป็นผู้พูดแต่วาจาที่สมานไมตรี และส่งเสริมความสามัคคี”^{๔๐}

^{๓๓} ๐.ส.ต.ด.ก. (บาลี) ๒๓/๖๕/๑๑๔.

^{๓๔} ๐.ป.ญ.จ. (ไทย) ๒๒/๑๓๒/๒๒๗.

^{๓๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริโอ), เพชรในดวงใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๖-๑๙๖.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๖๓.

^{๓๗} ๐.ญ.ก. (ไทย) ๒๐/๔๖๗/๑๒๒.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

^{๓๙} อภิ.ส.จ. (ไทย) ๓๔/๒๑๘/๙๑.

^{๔๐} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), ตามทางพุทธกิจ, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑๔.

๓) การเว้นจากการพูดคำหยาบ การมีความจริงวาจาที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดคำหยาบ หรือละเว้นจากการพูดคำหยาบ ละคำพูดหยาบสกปรกเสียหาย “เป็นผู้พูดแต่วาจาไม่มีโทษ สบายหู”^{๔๑} น่ารัก ตี๋มด้าในหัวใจ พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลชวนฟัง “เป็นภาษาของชาวกรุงที่คนส่วนมากรักใคร่ ชอบใจ”^{๔๒}

๔) การเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ การมีความจริงวาจาที่เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ หรือละเว้นจากการพูดเหลวไหล ละคำพูดเพ้อเจ้อ พูดเป็นเวลา พูดคำที่เป็นจริงพูดคำที่เป็นประโยชน์ พูดเป็นธรรม พูดเป็นวินัย เป็นผู้พูดที่มีหลักฐานมีที่อ้างอิงตามเวลาที่มีที่สิ้นสุด ประกอบด้วยประโยชน์ พูดแต่ความจริง มีเหตุผล มีสารประโยชน์

๓. ลักษณะสัจจะทางมโนกรรม ๓ การรักษาสัจจะใน “มโนกรรม”^{๔๓} หมายถึง “กรรมทางใจ สร้างสัจจะมโนกรรมในทางดี” เช่น คิดทำบุญ ทำกุศล เป็นต้น ไม่สร้างสัจจะมโนกรรมในทางชั่ว เช่น คิดอาฆาตพยาบาท คิดแต่สิ่งที่ไม่ดีไม่เกิดประโยชน์ คิดทำความชั่ว เช่น

๑) ไม่โลภอยากได้ของเขา การมีความจริงใจ ด้วยเป็นผู้ไม่มากไปด้วยความเพ่งเล็งความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเป็นอุปกรณเครื่องปลื้มใจของเขาว่า “โอ้หนอ ขอสิ่งที่เป็นของของคนอื่นนั้น พึงเป็นของเรา” ไม่ละโมภ ไม่เพ่งคิดหาทางเอาแต่จะได้ ควรให้คิดเสียสละทำให้เผื่อแผ่กว้างขวาง

๒) ไม่พยาบาทปองร้ายเขา การมีความจริงใจโดยไม่คิดร้ายผู้อื่น ไม่เป็นผู้มีจิตพยาบาทคิดร้าย ไม่ใช่ผู้มีจิตคิดจะแก้แค้น ไม่คิดมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในทางที่จะทำลายเขาจิตคิดปรารถนาแต่ว่า “ขอให้สัตว์พวกนี้จะเป็นผู้ไม่พยาบาท ไม่มีทุกข์ มีความสุขรักษาตนอยู่เถิด” ตั้งใจปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดแต่ประโยชน์สุขแก่กัน^{๔๔}

๓) มีความเห็นชอบ การเป็นผู้มีความจริงใจ มีความเห็นถูกต้องตามคลองธรรม ไม่ใช่เป็นผู้มีความเห็นคลาดเคลื่อนผิดจากคลองธรรม มีความเห็นชอบว่า ทานที่ให้ไปแล้วมีผล “การเช่นสรวงมีผล การบูชามีผล ผลคือวิบากของการที่บุคคลทำดีและทำความชั่วมี โลกนี้มี โลกหน้ามี มารดามีบุญคุณ บิดามีบุญคุณ”^{๔๕} “พวกสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้นแล้วโตทันที่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติชอบ รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วประกาศให้คนทั้งหลายทราบมีอยู่ มีความเห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักธรรม ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว”^{๔๖}

สรุปได้ว่า หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหลักของความเชื่อและหลักของความรู้ต่างมุ่งไปสู่หลักของสัจจะ เพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายร่วมกันคือสัจจะได้ สัจจะ ความจริง คือ ดำรงมั่นในความจริงที่รู้ชัดด้วยปัญญา เริ่มตั้งแต่จริงวาจา วาจาสัตย์พึงพอกพูนสัจจะ และนิพพานอันเป็นปรมัตถสัจจะ เมื่อพบความจริงซึ่งเป็นสัจจะแล้ว ก็ต้องรักษาสัจจะคือความจริงไว้เหมือนดังเราจะทำอะไร พิจารณา

^{๔๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

^{๔๒} ทินวัฒน์ มฤคพิทักษ์, *พูดได้พูดเป็น*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๐ - ๑๓๒.

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๒๑๓.

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๕๙-๓๖๕.

^{๔๕} ข.ช. (ไทย) ๒๘/๙๔๙/๓๓๒.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๒๘๔.

ว่า อย่างไรดี อย่างไรชั่ว อย่างไรผิด อย่างไรถูก เมื่อเห็นจริงต้องตามรักษาความจริงที่พิจารณาเห็นไว้ ถ้าไม่เช่นนั้น ถึงคราวจะทำอะไรก็ทำไปตามอำนาจอคติไม่ทำตามสัจจะความจริงที่พิจารณาเห็น ต่อเมื่อได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นว่า อย่างไรเป็นจริง ถึงคราวทำก็ทำตามความจริงไม่ลุ่มอำนาจของอคติ และสิ่งดังกล่าวจะต้องอาศัย สัจจะทางกาย สัจจะทางวาจา และสัจจะทางมโนจึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ ความงามจึงเกิดขึ้นมาได้ด้วยสิ่งที่กล่าวมานี้

๕. สติสัมปชัญญะกับความเป็นสุนทรีย์ สติสัมปชัญญะที่บุคคลกระทำแล้วถ้าจะว่าตามลักษณะที่มีแล้วมีลักษณะดังนี้ลักษณะที่ดีของสติสัมปชัญญะ สัมปชัญญะที่ถูกต้องตามธรรม และหลักคำสอนของพุทธศาสนามี ๔ ประการ คือ

- ๑) รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นประโยชน์หรือไม่
- ๒) รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเหมาะกับตนหรือไม่
- ๓) รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นความทุกข์หรือสุขอย่างไร
- ๔) รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเป็นความมกมายหรือไม่
- ๕) รู้ตัวว่า การที่ตนกำลังทำอยู่นั้นเลื่อนลอยไร้สาระหรือไม่

ความรู้ตัวในขณะที่ทำนั้น มิใช่เพียงแต่รู้ตัวว่ากำลังทำอะไรๆ หากแต่ต้องเป็นความรู้ตัวซึ่งประกอบด้วยองค์ลักษณะ ๔ ประการ โดยกล่าวสรุปว่า

- ๑) มีประโยชน์หรือไม่
- ๒) เหมาะสมกับตนหรือไม่
- ๓) เป็นความทุกข์หรือความสุข
- ๔) เป็นความฉลาดหรือมกมาย เลื่อนลอย ไร้สาระ

ความรู้ตัวอย่างที่กล่าวมานี้เป็นองค์ประกอบสติสัมปชัญญะที่ถือว่ามือุปการะมากก็เพราะเมื่อรู้ตัวแล้วจะได้ปรับปรุงแก้ไขในการทำงานให้ดีขึ้นมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น ไม่มัวทำในสิ่งที่ไร้ประโยชน์ไม่มัวทำในสิ่งที่ไม่เหมาะสมกับเพศภาวะของตน ไม่มัวทำในวิธีการผิดๆ และไม่มัวทำในเรื่องที่มกมายไร้สาระเมื่อทำได้อย่างนี้แล้วผู้มีสติสัมปชัญญะก็จะดูงามทั้งในตัวเองและทางสังคม เป็นต้น

ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงสอนให้ ทำ พุทฺ คิต ด้วยการมีสติ คือระลึกได้ และสติสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ดีมีประโยชน์ กำกับอยู่เสมอ คือ ก่อนทำ ก่อนพูดและก่อนคิดก็ให้มีสติระลึกเสียก่อน และขณะที่กำลังทำ กำลังพูด และกำลังคิด ก็ให้รู้ตัวอยู่เสมอว่าทำอะไรอยู่ แต่จะทำอะไรก็ไม่ควรรีบร้อนหรือเร่งด่วนจนเกินพอดี ควรไตร่ตรองให้รอบคอบทำด้วยความสุขุม สติจึงจะเกิดขึ้นทันและได้ผลเพิ่มขึ้น และสตินี้เมื่อว่าโดยรวบยอดแล้วก็คือความไม่ประมาท นั่นเอง และคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งหมดล้วนรวมลงในความไม่ประมาทคือ การมีสติรอบคอบนั่นเอง ชีวิตของผู้ไม่ประมาท มีสติรอบคอบระมัดระวังในทุกสถานจะมีความสมบูรณ์การดำเนินชีวิตจะไม่ผิดพลาด หรือผิดพลาดน้อยที่สุด และมีประสิทธิภาพมากขึ้น จึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมสำหรับส่งเสริมและพัฒนาตนเองให้มีระเบียบวินัย เพราะการมีสติ สติก็จะกำกับให้ระลึกได้และมีสติสัมปชัญญะ คือรู้ตัวว่าสิ่งที่กำลังทำอยู่นั้นผิดศีลหรือไม่ เป็นอบายมุขหรือไม่

กล่าวโดยสรุป สติกับสติสัมปชัญญะนั้นเป็นธรรมคู่กัน คือ ความระลึกรู้ หรือพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันเห็นชอบ ก่อนคิด-พูด-ทำ ว่าความคิด หรือคำที่จะพูด หรือว่ากรรมที่กำลังจะทำนั้นดีหรือชั่ว เป็นบุญกุศลหรือเป็นบาปอกุศล เป็นทางเจริญหรือทางเสื่อม นี้ชื่อว่า “สติ” แต่เมื่อผลอสติคิด

พูดหรือทำไปก่อนแล้วโดยไม่ทันระลึกรู้ได้ ว่าดีหรือชั่ว แล้วกลับมาตระลึกรู้ได้หรือรู้สึกตัวได้ด้วย ปัญญาอันเห็นชอบว่า ความคิดที่กำลังเกิด วาจาที่กำลังพูด และกรรมที่กำลังกระทำอยู่นั้นถูกต้องตาม ทำนองคลองธรรม เป็นกุศลคุณความดี หรือว่าเป็นความชั่ว เลือกประพฤติปฏิบัติไปในทางเจริญงอกงาม เว้นความประพฤติปฏิบัติไปในทางเสื่อมนี้ชื่อว่า “สัมปชัญญะ” แม้สำนึกได้ภายหลังที่ได้ คิดพูดทำไป แล้ว ก็ชื่อว่า “สัมปชัญญะ” ปัญญาอันเห็นชอบนี้ จึงเป็นธรรมที่มีอุปการะมากแก่การดำเนินชีวิตให้ดำเนินไปแต่ในทิศทางที่ถูกเป็นบุญกุศลคุณความดีอันจะนำชีวิตไปสู่ความสำเร็จและความเจริญสันติสุขตลอดไป

๔.๓ คุณค่าทางปฏิบัติเบญจธรรมกับความงามเชิงสุนทรียะ

ความงามที่เกิดขึ้นจะสมบูรณ์ได้ต้องมีคุณค่าเป็นตัววัดเพราะคุณค่าจะกำหนดในน้ำหนัก หรือเป็นตัววัดปริมาณของความงามนั้นๆ มองในแง่ทางโลกที่มองเห็นกันตามรูปธรรมคุณค่านี้จะทำให้ชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรือเรียกได้ว่าเป็นมนุษย์ร้อยเปอร์เซ็นต์

ในการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อให้มีการอยู่ร่วมกันโดยสันติสุขนั้น คนแต่ละคนจะต้องทำตนให้เป็นคนเต็มคนหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นมนุษย์ ผู้ที่จะเป็นคนเต็มคนหรือมนุษย์นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์การดำเนินชีวิตประจำวันดังนี้

๑. เว้นจากการเบียดเบียนสัตว์อื่น
๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้โดยอาการแห่งขโมยหรือโจร
๓. เว้นจากการประพฤติดินในกาม
๔. เว้นจากการพูดเท็จ
๕. เว้นจากการดื่มน้ำขำอันเป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

ผู้ที่จะเป็นคนเต็ม คือ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ จะต้องเป็นผู้มีการดำเนินชีวิตประจำวันทีละประการด้วยเบญจศีลเบญจธรรม ทั้ง ๕ ประการ ดังกล่าวแล้ว ถ้าขาด ๑ ประการ ก็เป็นคนเพียง ๘๐ เปอร์เซ็นต์ หรือขาด ๒ ประการ ก็เป็นคนเพียง ๖๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นต้น นับว่าเป็นหลักการขั้นพื้นฐานที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมุ่งเน้นให้พุทธศาสนิกชนได้ประพฤติปฏิบัติตามเพื่อความเป็นมนุษย์อันจะได้สมาชิกที่งดงามของสังคม ความสงบสุขในสังคมแต่ละวัน จะเกิดขึ้นได้ก็อาศัยหลักมนุษยธรรม หรือแต่ละคนเป็นคนเต็มคนนั่นเอง

จากผลวิเคราะห์ทั้งหมดนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมเพื่อวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรมก็สามารถสรุปได้ว่า การที่จะปฏิบัติตามเบญจศีลและเบญจธรรมนี้ได้ดีที่สุดจะต้องปฏิบัติตามวิธี ซึ่งเจตนางดเว้นจากความชั่ว ๓ ประการ คือ

๑. สัมปัตตวิธี แปลว่า ความละเว้นจากการได้ แม้ไม่ได้สมาทานศีลสิกขาบทมาก่อน เมื่อประสบกับเหตุการณ์หนึ่ง ทำให้ต้องล่วงละเมิดศีลได้ ย่อมมีเจตนามาก่อน และเกิดความละอายใจที่ได้กระทำไม่ถูกต้องลงไป แล้วให้ละเว้นจากการกระทำนั้น

๒. สมทาทนวิธี แปลว่า ความละเว้นด้วย การถือ ด้วยการสมทาทน หรือการขอรับเอง คือ การตั้งใจจะไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดินในกาม ไม่พูดปด ไม่ดื่มสุราด้วยการรับศีลจากพระสงฆ์ หรือสมทาทนในใจ และได้ปฏิบัติตามที่ตั้งใจไว้

๓. สมุจเจตวิริติ แปลว่า ความละเว้นด้วยตัดขาด เป็นการงดเว้นของพระอริยบุคคล ไม่ให้ประพฤติล่วงข้อห้าม ไม่ให้เกิดการทุศีล

ผลของการปฏิบัติตามเบญจศีลเบญจธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมที่คู่กัน ส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ตามผู้วิจยได้อธิบายความมาแล้วข้างต้น พร้อมทั้งข้อคิดของนักวิชาการเป็นเครื่องมือยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ถ้ามนุษย์มีเบญจศีลเบญจธรรมแล้วจะทำให้มนุษย์มีบุคลิกภาพตามอานิสงส์ของศีล ๕^{๔๗} ดังนี้

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมขจรไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปถึงบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พรหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ลวกกล้า ไม่เก้อเขินเข้า ไปนี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ แห่งศีลสมบัติของผู้มีศีล

ตามที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นได้ว่า เบญจศีลเบญจธรรมนี้มีความสำคัญยิ่งสำหรับสังคมมนุษย์ หากคนในสังคมตั้งมั่นอยู่ในเบญจศีลเบญจธรรมโดยทั่วถึงกันแล้ว สังคมก็必将มีความมั่นคง มีความสงบสุขอย่างแน่นอน ผู้ใดมีเบญจศีลเบญจธรรม ผู้นั้นย่อมเป็นที่พึงปรารถนาของสังคม จะทำอะไร จะติดต่อกับใคร ประสานงานกับใคร จะขอความร่วมมือจากใคร ก็ย่อมจะได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดียิ่ง ด้วยเหตุนี้ เบญจศีล-เบญจธรรม จึงมีความสำคัญยิ่งต่อการเสริมสร้างการพัฒนาครอบครัว ซึ่งเป็นส่วนย่อยของสังคมให้มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต และเมื่อมนุษย์คนใดที่มีการปฏิบัติตามเบญจศีลและเบญจธรรมแล้ว ย่อมจะทำให้มีความสมบูรณ์ขึ้นมาในระดับหนึ่งที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธปรัชญา ที่เรียกว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น แต่ถึงกระนั้น หากมนุษย์มีความต้องการที่จะเป็นมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ขึ้นไปยังกว่านี้อีก จะต้องปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลางต่อไป

หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลางหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลางในที่นี้ พูดถึงหลักว่าด้วยการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ในขั้นที่สูงกว่า ขั้นต้นขึ้นมา พูดถึงการเว้นจากการหาความชั่วทั้งปวงและให้หันมาทำกุศลทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา และใจ ซึ่งการปฏิบัติได้เช่นนี้จะทำให้มนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ในขั้นต้นกลายเป็นมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นในระดับขั้นกลาง ซึ่งหลักธรรมที่มนุษย์จะนำมาฝึกฝนพัฒนาตนเอง ให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นกว่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้นนั้นก็คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งจะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สูงขึ้นได้

^{๔๗} ธี.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๖/๓๐๕.

กุศลกรรมบถ หมายถึง การกระทำของคนดี หรือของคนฉลาด เพื่อก่อให้เกิดความดี ความเจริญก้าวหน้า ความถูกต้อง อันเป็นทางแห่งความดีกุศลกรรมบถ หมายถึง ธรรมหมวดหนึ่ง มี ๑๐ อย่าง คือ กายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ มโนสุจริต ๓ การพัฒนามนุษย์เป็นการเน้นไปที่ตัวบุคคล เพราะมนุษย์มีศักยภาพความสามารถติดตัวมาทุกคน โดยมีจุดหมาย คือ ความสุข อิสรภาพ ความดีงามของชีวิต เพื่อพัฒนานตนเองโดยมีหลักการให้เกิดความใฝ่รู้ สิ่งที่ยากจนประสบผลสำเร็จ จะต้อง ปฏิบัติใน กุศลกรรมบถ ๑๐^{๔๘} ประการ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)
๓. กาเมสุมิฉาจारा เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิฉันในกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาย วาจา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสย วาจา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อนภิชชา เวรมณี (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา)
๙. อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)
๑๐. สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ)

วิธีการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ การปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐^{๔๙} ประการนั้นจะต้องปฏิบัติดังนี้

ปฏิบัติทางกาย ๓ คือ

๑. ละเว้นจากการฆ่า การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตา กรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน
๒. ละเว้นการแย่งชิง ลักขโมย และการเอารัดเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน
๓. ละเว้นการประพฤติดิฉันล่วงละเมิดในของรักของหวงแหนของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจ หรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศ์ตระกูลของกัน

ปฏิบัติทางวาจา ๔ คือ

๔. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ใดๆ
๕. ละเว้นการพูดส่อเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี
๖. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลควรฟัง
๗. ละเว้นการพูดเหลวไหล เพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ ถูกกาลเทศะ

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒ - ๓๖๓.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน อง. ทุก. (ไทย) ๒๒/๑๔/๑๕๔.

ปฏิบัติทางใจ ๓ คือ

๘. ไม่ละโมภ ไม่เพ่งเล็งคิดหาทางเอาแต่จะได้ คิดให้ คิดเสียสละ ทำให้เผื่อแผ่กว้างขวาง

๙. ไม่คิด ร้าย มุ่งร้าย มุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

๑๐. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย^{๕๐}

ธรรม ๑๐ ข้อนี้เรียกว่า กุศลกรรมบถบ้าง ธรรมจริยาบ้าง อารยธรรมบ้าง เป็นรายละเอียดขยายความสุจริต ๓ ข้อ คือ กายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริต

ผลของการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ ถือว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักการของการพัฒนาความเป็นมนุษย์ เรียกได้ว่าเป็นกัลยาณชน และย่อมได้รับอานิสงส์ของการประพาสสุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริตที่เรากล่าวว่าการทำโดยส่วนเดียวบุคคลนั้นจะได้รับอานิสงส์ดังต่อไปนี้ คือ (๑) แม้นกก็ดีเตียนตนเองไม่ได้ (๒) ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วย่อมสรรเสริญ (๓) กิตติศัพท์ย่อมขจรไป (๔) ไม่หลงลืมสติตาย (๕) หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วาจาสุจริต และมโนสุจริตที่เราเรียกว่าการทำโดยส่วนเดียว บุคคลนั้นจะได้รับอานิสงส์นี้”^{๕๑}

นี่เป็นอานิสงส์แห่งการปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สูงขึ้นกว่ามนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น กลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามหลักพุทธปรัชญาในขั้นกลาง ที่เรียกว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง แต่ถึงกระนั้นก็ยังมียุทธธรรมที่จะทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นที่สูงขึ้นไปอีก ดังนั้นผู้ที่มุ่งหวังจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูงควรปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง ดังผู้วิจัยจะได้อธิบายในข้อต่อไป

หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูงในที่นี้ พุทธถึงหลักการประพาสปฏิบัติของมนุษย์เพื่อฝึกฝนพัฒนาตนให้มีการปฏิบัติตามทางสายกลาง อันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งจะทำให้มนุษย์ฝึกฝนตนเองให้มีการพัฒนายิ่งขึ้นกว่าการเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง จนกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง หรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สุดเพื่อให้มีความเป็นอยู่ที่ดีปราศจากปัญหาทั้งปวง หลักธรรมนั้น คือ มรรคมงคล ๘ มรรค^{๕๒} หมายถึง ความจริงว่าด้วยทางแห่งความดับทุกข์ หรือวิธีการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาคือควรปฏิบัติตาม เพราะสามารถลดปัญหาและหมดความทุกข์ได้ในที่สุดอริยมรรค หมายถึง ทางสายกลางอันประเสริฐ มี ๘ ประการ เรียกว่า มรรคมงคล ๘ อันเป็นทางนำไปสู่การพ้นทุกข์ โดยสรุปได้แก่ ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญาอริยมรรค^{๕๓} คือ หลักของการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการเพื่อนำไปสู่นิพพานจำแนกออกเป็น ๓ หมวด คือ

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๕๑} อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๘/๗๑.

^{๕๒} ช.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๑.

^{๕๓} ศิโรธรณ์ บัณฑิตชน, **แนวคิดเรื่องมนุษย์ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๐, หน้า ๘๐.

๑. หมวดปัญญา ๑.๑) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๑.๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

๒. หมวดศีล ๒.๑) สัมมาวาจา การพูดจาชอบ ๒.๒) สัมมากัมมันโต การหาการงานชอบ ๒.๓) สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตถูกชอบ

๓. หมวดสมาธิ ๓.๑) สัมมาวายาโม ความเพียรชอบ ๓.๒) สัมมาสติ ความระลึกชอบ ๓.๓) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

อริยมรรคดังกล่าวมานี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมและพัฒนาให้มนุษย์มีความสมบูรณ์ในขั้นสูง หรือสูงที่สุด จนเป็นผู้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพานได้

วิธีการปฏิบัติตามมรรคมองค์ ๘ ในที่นี้ เป็นวิธีการปฏิบัติตามหลัก ธรรมที่มีอุปการะต่อโลก ให้มีการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการเพื่อนำไปสู่นิพพาน จำแนกออกเป็น ๓ หมวด ซึ่งได้แก่ หมวดปัญญา หมวดศีล และหมวดสมาธิ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนให้พุทธบริษัทได้นำไปใช้อบรมสั่งสอนตนเองและบุคคลอื่นๆ เพื่อให้มีวัตรอันงามซึ่งเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักการสอนในพระไตรปิฎกว่า^{๕๔} “อานนท์ เธอจะคิดอย่างนี้ว่า “สมัยนั้นพระเจ้ามชเวชะซึ่งทรงตั้งวัตรอันงามนั้นคงเป็นคนอื่นเป็นแน่”แต่ข้อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น สมัยนั้นเราเป็นพระเจ้ามชเวชะ ได้ตั้งวัตรอันงามนั้นไว้ ประชาชนผู้เกิดมาภายหลังประพฤติดำเนินวัตรอันงามที่เราตั้งไว้แล้วนั้น แต่วัตรอันงามนั้นไม่ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้และเพื่อ นิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึง พรหมโลกเท่า นั้น ส่วนวัตรอันงามที่เราตั้งไว้ในบัดนี้เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วน เดียววัตรอันงามที่เราตั้งไว้ในบัดนี้เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนดเพื่อดับเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียว เป็นอย่างไรคือ อริยมรรคมองค์ ๘ ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึก ชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) วัตรอันงามที่เราตั้งไว้ในบัดนี้แลเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน โดยส่วนเดียวอานนท์ เราขอเตือนเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า “เธอทั้งหลายควรประพฤติวัตรอันงามตามวิธีที่เราตั้งไว้แล้ว เธอทั้งหลายอย่าเป็นคนสุดท้ายของเราเลย”เมื่อยุคของใคร่ใดเป็นไปอยู่แต่ปล่อยให้วัตรอันงามเห็นปานนี้ ขาดสูญไป คนนั้นชื่อว่าคนสุดท้ายของบุรุษเหล่านั้น เราขอเตือนเธอทั้งหลายอย่างนี้ว่า “เธอทั้งหลาย ควรประพฤติวัตรอันงามตามวิธีที่เราตั้งไว้แล้ว เธอทั้งหลายอย่าเป็นคนสุดท้ายของเราเลย” นอกจากนี้ ยังได้กล่าว ไว้แล้วในข้างต้นว่า อริยมรรค คือ หลักของการกระทำที่ถูกต้อง ๘ ประการ เพื่อนำไปสู่ นิพพาน จำแนกออกเป็น ๓ หมวด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. หมวดปัญญา คือ เข้ารู้ถึงความเป็นจริงของธรรมชาติว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นไปตาม กฎอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท และกฎไตรลักษณ์ ได้แก่

๑.๑ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้มีความเห็นที่เป็นไปเพื่อ ประโยชน์สุขและเกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น นั่นคือ ความไม่เห็นแก่ตัวซึ่งเป็นภัยแก่ตัวเองและผู้อื่น สัมมาทิฐิในมรรค คือ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความรู้ในความดับแห่งทุกข์ความรู้

^{๕๔}ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๑๖/๓๘๑.

ในทางดำเนินให้ถึงความดับแห่งทุกข์ จากความรู้ ๔ อย่างนี้ สรุปเป็น ๒ อย่างก็ได้ว่าความทุกข์และความดับทุกข์ ความเห็นแก่ตัวก่อให้เกิดความทุกข์ ความไม่เห็นแก่ตัวคือความดับทุกข์

๑.๒ สัมมาสังกัปปะ ความดาริชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้มีความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง สัมมาสังกัปปะในมรรคได้แก่ความดำริในการออกจากกาม ความดาริในการไม่มุงร้าย ความดาริในการไม่เบียดเบียน

๒. หมดศีล คือ หมดที่แสดงถึงการใช้ความรู้นั้นให้เป็นประโยชน์ คือ ปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมดาหรือกฎธรรมชาตินั้น โดยการกระทำที่เป็นเหตุให้เกิดเหตุปัจจัยทั้งหลายดำเนินไปในทางที่จะก่อผลดี

๒.๑ สัมมาวาจา การพูดจาชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดไม่จริง เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

๒.๒ สัมมากัมมันโต การทำงานชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้มีเจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการฆ่า เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้นจากการประพฤติดีกในกามทั้งหลาย

๒.๓ สัมมาอาชีโว การเลี้ยงชีวิตชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้ละเสียซึ่งการเลี้ยงชีพที่ ผิด ย่อมสำเร็จความเป็นอยู่ด้วยการเลี้ยงชีวิตที่ชอบเกี่ยวกับการเลี้ยงชีวิต เนื่องมาจากสัมมากัมมันโต คือ การทำงานชอบ การทำงานชอบควรเป็นงานที่มีลักษณะเหมาะสมแก่ตนจนสำเร็จและก้าวหน้า

๓. หมดสมาธิ คือ ความตั้งมั่นทางจิตใจที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีจิตใจที่สูงส่งและจิตใจที่ขาวสะอาด ความเป็นผู้มีจิตใจที่อ่อนโยน

๓.๑ สัมมาวายาโม ความเพียรชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้ทำความพอใจให้เกิดความพยายาม พยายามความเพียรประกอบตั้งจิตไว้เพื่อยังกุศลธรรมอันเป็นบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อจะละอกุศลธรรมอันบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อจะยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพื่อความตั้งอยู่ ความไม่เลอะเลือนความงอกงามยิ่งขึ้น ความไพบูรณ์ ความเจริญ ความเต็มรอบ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓.๒ สัมมาสติ ความระลึกชอบคือ ประพฤติตนเป็นผู้เห็นกายในกายอยู่เป็นประจำ มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีสติ มีสัมปชัญญะ ถอนความพอใจและความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

๓.๓ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบประพฤติตนเป็นผู้มีความสงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากธรรมที่เป็นอกุศลทั้งหลาย

๔.๔ องค์ประกอบของเบญจธรรมกับเกณฑ์การตัดสินความงามตามแนวพุทธปรัชญา

เบญจธรรม หมายถึง ธรรมอันดีงามห้าอย่าง หรือคุณธรรมห้าประการซึ่งเป็นหลักธรรมที่คู่กับเบญจศีล เป็นธรรมเกื้อกูลแก่การรักษาเบญจศีล ผู้รักษาเบญจศีลควรมีไว้ประจำใจซึ่งเบญจธรรมมีองค์ประกอบด้วยหลักธรรม ๕ ประการ ได้แก่

๑. เมตตาและกรุณา หมายถึง ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์

๒. สัมมาอาชีวะ หมายถึง การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต

๓. กามสังวร หมายถึง ความสังวรในกาม, ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่ให้หลงไหลในรูปเสียงกลิ่นรสและสัมผัส

๔. สัจจะ หมายถึง ความสัตย์ความซื่อตรง

๕. สติสัมปชัญญะ หมายถึง ระลึกได้ และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิดรู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท^{๕๕}

เกณฑ์ในการตัดสินความงามทางสุนทรียะ การตัดสินทางสุนทรียศาสตร์ คือ การที่เราใช้จิตใจแสดงปฏิกิริยาต่อสภาพการณ์ในสิ่งแวดล้อม หรือการที่จิตประเมินค่าวัตถุที่มีคุณค่าทางความงาม ที่เราให้เกิดความรู้สึกภายในจิตใจ แม้ว่าความงามจะขึ้นอยู่กับจิต แต่ก็ไม่ได้ขึ้นอยู่กับทางเลือกตามใจชอบ หากแต่ต้องขึ้นอยู่กับคุณค่าที่มีอยู่ในวัตถุนั้น ๆ ด้วย ฉะนั้นในการศึกษาเพื่อเป็นแนวทางสู่ความซาบซึ้งควรมีความรู้ในการตัดสินคุณค่าความงาม มุมมองทางความคิด ที่มีความแตกต่างกันหลากหลายออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นๆ ว่าใช้อะไรเป็นหลักในการตัดสินสิ่งต่างๆ และการตัดสินทางสุนทรียศาสตร์ก็สามารถแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มแนวคิด ดังนี้

๑. กลุ่มที่ใช้ตนเองเป็นตัวตัดสิน จิตพิสัยหรืออัตวิสัย (Subjectivism) เป็นทัศนะที่คิดว่า ความงามเป็นเรื่องความรู้สึกอยู่ในใจของคน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับวัตถุสิ่งของที่เรามองเห็นหรือสิ่งที่เราได้ยินใจของเราเป็นตัวกำหนดว่าสิ่งที่เรามองเห็นงามหรือไม่งาม เสียงที่เราได้ยินไพเราะหรือไม่ ทุกอย่างล้วนเกิดความคิดในใจ จากความรู้สึกภายในทั้งสิ้น วัตถุนั้นแตกต่างกันคนหนึ่งอาจเห็นว่างาม แต่อีกคนอาจเห็นว่าไม่งามก็ได้ เช่นเดียวกับการฟังเพลงเดียวกัน คนหนึ่งบอกว่าไพเราะแต่อีกคนบอกว่าไม่ไพเราะ ซึ่งการมองเห็น หรือการได้ยินของบุคคลทั้งสองถือว่าถูกทั้งคู่ ความงามจึงไม่มีมาตรฐานหรือกฎเกณฑ์ที่แน่นอนขึ้นจากความคิดความรู้สึกของผู้ที่สัมผัสเป็นหลัก

๒. กลุ่มที่เชื่อว่า มีหลักเกณฑ์ที่ตายตัว ที่จะใช้ตัดสินได้เรียกเกณฑ์ตัดสินนี้ว่า วัตถุพิสัยหรือปรวิสัย (Objectivism) เป็นกลุ่มที่เชื่อว่า มีเกณฑ์มาตรฐานตายตัวแน่นอนในทางศิลปะ ซึ่งสามารถนำไปตัดสินผลงานได้ในทุกสมัย เกณฑ์มาตรฐานนี้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงและไม่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกใครหรือศิลปินคนไหน กลุ่มนี้มีความเชื่ออีกว่า สุนทรียธาตุมีอยู่จริง แม้ว่าเราจะเข้าถึงมันไม่ได้ก็ตาม แต่มันก็มีอยู่จริง และด้วยเหตุผลนี้ การที่เราตัดสินศิลปะออกมาไม่เหมือนกัน ก็เพราะเราแต่ละคนไม่สามารถเข้าถึงสุนทรียธาตุที่แท้จริงได้ หรือตัวจริงมาตรฐานนั่นเอง การที่เราจะเข้าถึงเกณฑ์มาตรฐานนี้ได้ นั้น เราจำเป็นต้องฝึกพัฒนาจิตให้สมบูรณ์จนสามารถเห็นความงามมาตรฐานได้ บางคนอาจทำสมาธิ บางคนอาจฝึกฝนทางศิลปะจนชำนาญ

๓. กลุ่มที่เชื่อว่า ใช้หลักเกณฑ์ในการตัดสินสุนทรียศาสตร์ จะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อม เรียกเกณฑ์ตัดสินนี้ว่า สัมพัทธพิสัย (Relativism) เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดคล้ายกับกลุ่มจิตพิสัย แต่ต่างกันตรงที่กลุ่มสัมพัทธพิสัยนั้นมีความเชื่อว่า กฎเกณฑ์ตัดสินทางสุนทรียศาสตร์นั้นขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อม วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น หรือขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศ ตลอดจนดินฟ้าอากาศ ของแต่ละพื้นที่ โดยไม่ขึ้นอยู่กับตัวผู้วิจารณ์ เพราะผู้วิจารณ์จะต้องวางตัวเป็นกลางและต้องสำนึกอยู่ในใจเสมอว่า ตนเองเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังคม ดังนี้แล้ว เกณฑ์ตัดสินทาง

^{๕๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๗๕๓-๗๕๔.

สุนทรียศาสตร์จึงเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมบ้าง ตามสภาพของภูมิอากาศ ภูมิประเทศนั้น ๆ บ้าง แล้วแต่สภาวะแวดล้อมจะพาไป นั่นเอง

ในหัวข้อนี้กล่าวโดยสรุป คือ เบญจธรรม และเบญจศีล บุคคลผู้เว้นแล้ว (เบญจศีล) และรวมถึงมีแล้ว (เบญจธรรม) การตัดสินใจโดยหลักทั้งสามอย่างที่กำลังมาข้างต้นนั้น จะเข้ากับหลักไหน โดยเวลา สถานที่ หรือแม้กระทั่งตัวบุคคลผู้ตัดสินใจในเรื่องนั้นๆ เวลานั้นๆ เหมาะที่จะใช้หลักเกณฑ์ใด ก็ต้องขึ้นกับเวลาและสถานการณ์ด้วย เช่น เบญจศีลและเบญจธรรมข้อที่หนึ่ง ถ้าสถานการณ์ปกติ เราสามารถใช้ได้ทั้งสามหลักเกณฑ์ตัดสินได้ เพราะอยู่ในสังคมปกติ สถานการณ์ปกติ กับอีกกรณีหนึ่งคือ สัตว์คือสุนัข แต่เวลานั้นสุนัขเป็นสุนัขบ้าเที่ยวไล่กัดคนทั้งหลายที่มันผ่านไป เวลานั้น การใช้การุณยฆาต ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับเหตุการณ์และสถานการณ์นั้นๆ ได้ เราอาจจะใช้หลักเกณฑ์ที่ว่าใช้ตัวเองเป็นตัวตัดสินเป็นอันดับต้นๆ เพราะประมวลเข้าในเรื่องความปลอดภัยของคนทั้งหลายเป็นหลัก อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งความงามหรือความดีที่เกิดขึ้นจากกรณีที่ยกตัวอย่างมาแล้วนั้น ความงามและความดีจะมีมากกว่าความไม่ดี จึงมองอย่างรวบยอดได้ว่าเป็นความงามได้

๔.๕ สรุป

จากการวิเคราะห์ความงามกับพุทธปรัชญาเถรวาท เบญจธรรมกับความเป็นสุนทรียะ วิเคราะห์คุณค่าที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตนตามเบญจธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทในเชิงสุนทรียะ และองค์ประกอบของเบญจธรรมกับเกณฑ์การตัดสินความงาม พบว่า การพัฒนาตนต้องปฏิบัติตามกระบวนการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ความสำคัญของการพัฒนาและฝึกมนุษย์เป็นการพัฒนาตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งประกอบด้วยหลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นต้น (เบญจศีลเบญจธรรม) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นกลาง (กุศลกรรมบถ ๑๐) หลักการปฏิบัติเพื่อเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในขั้นสูง (มรรคมีองค์ ๘) ซึ่งเป็นบริบทของการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน จนถึงการก้าวเข้าสู่ บริบทของการเจริญสติปัฏฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นการฝึกที่ทำให้บุคคลพัฒนาอย่างมีบูรณาการและให้มนุษย์เป็นองค์รวมที่พัฒนาอย่างมีดุลยภาพจนถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ ความสำคัญของการพัฒนามนุษย์จะต้องเริ่มจากการฝึกตนเอง ผู้ที่ฝึกตนได้ย่อมเป็นบัณฑิต ดังพุทธพจน์ว่า “บัณฑิตทั้งหลายย่อมฝึกตน” ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์พอสรุปหลักสำคัญในการปฏิบัติได้ ๖ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องศึกษาหลักธรรมแต่ละข้อให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ (๒) ต้องนำเอาหลักธรรมแต่ละข้อที่ศึกษาเข้าใจดีแล้วมา ระลึกไว้ในใจเสมอ (๓) ต้องนำหลักธรรมแต่ละหัวข้อมาพิจารณาในการนำมาปฏิบัติตามให้ถูกต้อง (๔) ต้องมีความอดทน อุตสาหะ พยายาม และบากบั่นในการประพฤติตามหลักธรรมแต่ละข้อเนืองๆ (๕) ต้องหมั่นสร้างความคิดอันเป็นกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และหมั่นรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่และ (๖) ต้องหมั่นเพียรละบาปอันเป็นอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป และไม่ให้บาปอันเป็นอกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เมื่อทำได้เช่นนี้แล้ว มนุษย์ก็จะกลายเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้

เพราะฉะนั้นแล้วการปฏิบัติตามเบญจธรรมตลอดถึงเบญจศีลที่มีมาคู่กันของธรรมแล้วจะเกิดความงามทั้งกาย วาจาและใจในที่สุด จากผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นว่าข้อธรรมต่างๆ ได้เกี่ยวเนื่องกันและต่อเนื่องกันไปการปฏิบัติจึงต้องกระทำต่อกันไปเรื่อยๆ เพื่อให้เกิดความงามในการปฏิบัติ

ยิ่งๆขึ้นไป ดังคำกล่าวที่ว่า “งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางและงามในที่สุด” คุณค่าที่เกิดขึ้นตามมา
จึงจะเป็นคุณค่าแท้ที่สูงสุด